

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 *Гуманітарні науки*
Спеціальність 035 *Філологія*
Спеціалізація 035.033 *Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська*

на тему: Проблеми міжкультурної комунікації в сучасному художньому дискурсі (на матеріалах творів польських та українських письменників)

Шифр КРФППмз 021101.01.04.00

магістрантки II курсу групи ФППмз-21-1 _____ Лариса КАЧУРОВСЬКА
Підпис

Керівник _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА
Підпис

До захисту допускаю:

Завідувач
кафедри слов'янської філології _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА
Підпис

Хмельницький, 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1. Теоретичні та методологічні засади дослідження проблем міжкультурної комунікації.....	10
1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблеми.....	10
1.2. Міжкультурна комунікація в контексті мистецької діяльності. Джерельна база дослідження	20
2. Міжкультурна комунікація: точки дотику та перспективи розвитку на прикладі літературних творів сучасних польських та українських авторів....	29
2.1. Мова художнього твору як інструмент міжкультурної комунікації. Вербальна картина світу.....	29
2.2. Невербальне вираження національних особливостей.....	42
3. Міжкультурна комунікація і художній переклад.....	50
3.1 Переклад художнього тексту як засіб міжкультурної комунікації.....	50
3.2. Культурні моделі як чинники впливу культури на індивідуальну комунікативну поведінку перекладача	60
Висновки.....	68
Перелік джерел посилання.....	73

ВСТУП

У сучасному глобальному світі все більше стає важливим розуміння людей різних культур. Інтенсивна міграція викликає необхідність знань культури інших народів, правил комунікації для успішної соціалізації, інтеграції в мультикультурне середовище. Міжкультурна комунікація – феномен соціальний. У центрі її знаходиться людина як носій власної культури, зі своїм суб'єктивним ставленням до навколишнього світу. Тому комунікація між представниками різних культур, а особливо за вимушеного чи добровільного перенесення однієї культури в іншу може бути як конструктивною, так і деструктивною, викликаючи ряд проблем.

Проблеми міжкультурної комунікації можуть бути викликані несприйняттям іншої культури, нерозумінням мови, звичаїв, традицій, ментальності чи стилю життя представників іншої культури, стереотипним мисленням про ті чи інші країни. Сучасна українська письменниця Дзвінка Матіаш у своїй паломницькій подорожі зіткнулася з гетерообразом України для європейців, стереотипізованим до футболу та Майдану [39]. Деякі стереотипними є й уявлення українців про представників інших народів.

Проблеми міжкультурної комунікації є предметом дослідження представниками різних наук: політології, соціології, психології тощо. Вироблені різні підходи опису культурних відмінностей на теоретичному рівні, які є орієнтиром для практичної діяльності в галузі міжкультурної комунікації та співробітництва. Проте, більшість висновків є чи загальнотеоретичними, чи вузьконаправленими для конкретної сфери діяльності.

Джерелом загальних знань стають літературні твори. Саме в них криються універсальні правила поведінки людей, на основі яких людина діє і взаємодіє з іншими. Тому звернення до міжкультурної комунікації як до однієї з реалій сучасного світу і потребує з'ясування низки питань,

пов'язаних практичними аспектами, а саме – через розкриття змісту міжкультурної комунікації на прикладі літературних творів. У передмові до відомого роману «Портрет Доріана Грея» О.Вайльд висловив думку про те, що лондонський туман не існував би, якби про нього не розповіли митці [8, с.2]. Література є важливим джерелом розуміння процесів, що нас оточують. Тому дослідження проблеми міжкультурної комунікації на прикладах літературних творів є **актуальним** завданням сьогодення.

Дослідження проблем міжкультурної комунікації на прикладі літературних творів має фрагментарний характер. Існують окремі статті українських дослідників Н. Горбач [13], О. Іванова [21], М. Лановика [33], М. Моклиці [40], Т. Стоян [59], польських дослідників В. Дашкевича (Daszkiewicz W.) [74], К. Твардовського (Twardowski K.) [91]. Більше уваги приділяється питанням міжкультурної комунікації як феномену сучасності. Уперше це поняття було введено в 1959 році Едвардом Холлом у праці «Мовчазна мова» [76]. Наукові дослідження вирізняють різні аспекти міжкультурної комунікації. Так, загальні поняття міжкультурної комунікації досліджені Ф. Бацевичем [3], П. Донець [15], І. Ковалинською [26], О. Косяк [27], І. М'язовою [42], Ю. Тьопенком [62], польськими дослідницями М. Беднарчик (Bednarczyk M.) [77], Д. Глондис (Glondys D.) [77].

Питанням окремих аспектів міжкультурної комунікації і мови, крос-культурної комунікації, міжкультурної комунікації і професійної діяльності присвячені праці А. Брожек [5], А. Данилюк [14], А. Капчака (А. Карсіак) [78], Л. Корпоровича (Korporowicz L.) [77], Л. Куликової [29], І. Ломачинської [34], П. Осипова [44].

Питаннями міжкультурної комунікації в перекладацькій діяльності, комунікативної компетентності, культури спілкування займалися В. Нікішина [43], А. Плужнік [47], Н. Подлевська [49], Є. Подольська [50] тощо.

Виходячи з актуальності теми, **метою дослідження** є здійснення комплексного аналізу проблем міжкультурної комунікації у творах сучасних українських і польських письменників; дослідження впливів культурних моделей текстів на переклад літературних творів.

Поставлена мета визначає основні **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукової розробленості проблеми дослідження;
- 2) виявити та вивчити джерельну базу дослідження;
- 3) з'ясувати мовні особливості передачі комунікації у творчості польських і українських письменників;
- 4) проаналізувати способи передачі вербального і невербального вираження національних особливостей;
- 5) визначити роль перекладу як засобу міжкультурної комунікації;
- б) визначити перспективи використання літературних перекладів як форми відображення міжкультурної комунікації.

Об'єкт дослідження: тексти літературних творів сучасних українських і польських письменників .

Предмет: – особливості процесів міжкультурної комунікації, що відображені в літературних творах українських і польських письменників.

Джерельну базу дослідження становлять твори сучасних українських письменників Анни Бугаєвої [6], Рустама Гаджієва [11], Надійки Гербіш [12], Юрія Винничука [10], Дзвінки Матіаш [39], Мирослава Дочинця [16], Романа Іваничука [20], Андрія Куркова [32] та польських письменників Катажини Костоловської (Kostołowska Katarzyna) [79], Пшемислава Ліс-Маркевича (Lis – Markiewicz Przemysław) [80], Марціна Меллера (Meller Marcin) [85], Ольги Токарчук (Tokarczuk Olga) [88].

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, усебічності, цілісності та конкретності. Перевага надавалася структурно-функціональному підходу, за допомогою якого літературні твори визначаються як структурний елемент

комунікаційної системи; за допомогою соціокультурного методу виявлено міжкультурний аспект сутності фрагментів літературних творів; за допомогою термінологічного методу визначено ключові поняття дослідження. За допомогою абстрагування визначено форми відображення міжкультурної комунікації. На всіх етапах дослідження використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та спеціальні: лінгвістичний (порівняльно-історичний, структурний, описовий), літературознавчі (герменевтичний, естетичний).

Наукова новизна роботи полягає у спробі здійснити системний аналіз літературних текстів, що характеризують проблеми міжкультурної комунікації; розкритті сутності та характерних рис міжкультурної комунікації на прикладі творчості сучасних українських і польських митців; визначенні форми відображення процесів міжкультурної комунікації; осмисленні особливостей комунікаційного шляху перекладу як засобу міжкультурної комунікації.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у спробі доповнення теоретичних досліджень міжкультурної комунікації на прикладі літературних творів.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення полягає в застосуванні матеріалів дослідження для доповнення та розширення змісту теоретичного потенціалу таких дисциплін як міжкультурна комунікація і проблеми перекладу, контексти польської культури, проблемні питання польської мови та перекладознавства тощо.

Апробація результатів. Основні положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на конференціях і семінарах:

- Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Лінгвістичні студії молодих дослідників», тема доповіді «Вербальна концептосфера у художніх творах польських та українських авторів» (Рівне, 2021);

- Всеукраїнській науковій конференції «Twórczość literacka Karola Wojtyły – konteksty i nawiązania» (Львів, 2021);
 - VI Міжрегіональному науково-практичному семінарі «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології», тема доповіді «Проблеми міжкультурної комунікації в умовах воєнного стану» (Умань, 2022);
 - Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Полоністика на Поділлі», тема доповіді «Особливості українсько-польських міжкультурних взаємозв'язків у період війни» (Хмельницький, 2022);
 - Загальноуніверситетській звітно-науковій конференції Хмельницького національного університету тема доповіді «Проблеми міжкультурної комунікації в українській та польській мовах» (Хмельницький, 2022)
 - Науково-практичній конференції ПННІ національного університету кораблебудування «Економіка, бізнес, освіта: відновлення і розвиток», тема доповіді «Підготовка конкурентоспроможних фахівців у сфері перекладу: сучасний стан та перспективи на майбутнє» (Первомайськ, 2022);
 - Практичному семінарі «Невербальні способи спілкування» (Кельце, Польща, 2021);
- і викладені у статтях:
- «Особливості крос-культурної комунікації в повсякденному житті (на прикладі роману Андрія Куркова «Шенгенська історія»)). *«Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика»*, випуск одинадцятий. Хмельницький, 2022;
 - «Переклад як засіб міжкультурної комунікації (на прикладі роману Ольги Токарчук «Е.Е.»)). *«Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика»*, випуск дванадцятий. Хмельницький, 2022.

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку джерел посилання (97 позицій).

1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблеми

Міжкультурна взаємодія залежить від багатьох чинників, насамперед порогу крос-культурної чутливості, рівня міжкультурної компетентності, досягнення порозуміння з приводу правил і схем комунікації. У сучасному полікультурному суспільстві комунікація є дедалі більшою мірою системоутворюючим процесом, оскільки суспільство дедалі частіше стикається з економічними, соціальними, політичними змінами, що супроводжуються зміною загальнолюдських цінностей. У методології аналізу міжкультурної комунікації розрізняють поняття об'єкту дослідження під яким розуміють фрагмент навколишньої дійсності, культурного світу, який цікавий досліднику як носій властивостей ще не розкритих суперечностей. Суб'єктами дослідження виступають представники різних культур, які вступають в процес комунікації.

Зупинимося на понятті «комунікація». Це поняття може вживатися як у широкому значенні (більш універсальному), так і вузькому – предметному.

На сьогодні існує значна кількість визначень комунікації. На думку української дослідниці Оксани Косюк, термін «комунікація» у значенні «наділяти», «розділяти», «робити спільним», з'явився в англійській мові на рубежі XIV – XV століть. «Носієм цього слова став корінь – *mun* – , що присутній у лексемах «грумада», «спільнота», «щедрість» тощо» [27, с. 11]. Узагальнюючи теоретичні підходи до модерного визначення, дослідниця зазначає, що «найпопулярніше визначення цього явища... належить відомому письменникові, соціологу й теоретикові культури Раймонду Вільямсу: комунікація – це засоби і форми, через які передаються, надсилаються й отримуються інформація і ставлення» [27, с. 11]. Важливим є

те, що автор визначення поєднав комунікацію і ставлення. Саме ставлення проявляється на різних рівнях комунікації: загальносуспільних, міжгрупових, внутрішньо-групових, міжособистісних. На процес комунікації впливають сформовані в суспільствах стандарти культури.

У другій половині ХХ століття завдяки праці Едварда Холла «Німа мова», вперше використано поняття «міжкультурна комунікація». У розумінні Холла міжкультурна комунікація визначає специфіку відносин між представниками різних культур. Учений довів тісний зв'язок між поняттями «культура» і «комунікація». Він вважав, що «комунікація – це культура, а культура – це комунікація» [76, с. 43].

Після публікації «Німої мови» з'явилися нові шляхи досліджень уже всередині самої міжкультурної комунікації, що стала предметом наукових досліджень. Явище міжкультурної комунікації починають ціленаправлено вивчати у Піттсбурзькому університеті. Узагальнюючи дослідження американських учених, українська дослідниця Вікторія Щербина вважає, що «основні відмінності між представниками різних культур виявляються у ставленні індивідуальних культур до таких концептів, як людина і природа, оцінка людської природи, ставлення до концепту часу, оцінка активності/пасивності» [69, с. 174].

Міжкультурна комунікація поєднує в собі «комунікацію» і «культуру». Така багатоплановість зумовлює той чинник, що як засіб комунікації розглядається не тільки мова, а й невербальні засоби, притаманні представникам різних культур, що можуть сприйматися як позитивно, так і негативно.

Ф. Бацевич пропонує наступне визначення «міжкультурна комунікація – це процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило послуговуються різними ідентичними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну

компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» [3].

На сьогодні міжкультурна комунікація розглядається у двох площинах: як взаємодія між представниками різних культур та взаємодія різних культур в одній великій культурній спільноті. На цьому тлі виникає новий дискурс, пов'язаний із тим, що суспільство стало більш відкритим і арена наукових досліджень стала ширшою. Глобалізація породила таке явище як мультикультуралізм. Комунікація між культурами стає об'єктом досліджень представниками різних наук. Польський теолог, ксьондз Ярослав Лісіца (Jarosław Lisica), зокрема, вказує, що «Aksjomatyczny charakter komunikacji międzykulturowej oznacza, że dialog prowadzony między osobami o odmiennych kulturach zakłada akt rozumienia i bycia rozumianym. Proces interakcji pomiędzy uczestnikami dialogu może jednak przysparzać wiele trudności. Powodem błędnych interpretacji, nieporozumień bądź nieporozumień może być szeroko pojęta kultura. Aby zatem dialog międzykulturowy odbywał się bez zakłóceń, należy w sposób szczególny poznać odmiennność kultury rozmówcy. W tym celu słusznym wydaje się szukanie odpowiedzi na pytanie: czym jest w takim razie kultura oraz jak ją rozumieć w szeroko pojętej komunikacji» [81, с. 2]. Сутність тези автора полягає в тому, що для розуміння представників інших культур необхідний діалог, а це не просто. Проте, саме діалог дає можливість уникнути помилок, непорозумінь, проблем в мультикультурному середовищі.

Перші фундаментальні дослідження міжкультурної комунікації з'явилися на запит бізнесових структур. Зростаюча глобалізація змушує брати участь у міжнародному економічному співробітництві не тільки великі, а й середні і малі фірми. Вищий рівень управління, менеджери з продаж повинні вміти вести переговори з представниками різних країн, успіх яких багато в чому залежить від сформованості міжкультурної компетентності та крос-культурних компетенцій. Слушну думку висловив Валерій Пекар у праці «Різнобарвний менеджмент»: «У новій економіці люди дійсно є

основним капіталом, а інші види ресурсів – другорядними і самі надходять туди, де зібралися найкращі люди, теорії розвитку особистості опинилися в центрі уваги бізнесу. Раптово з абстрактних моделей, яким місце в тиші наукових установ, вони перетворилися на практичні інструменти керування розвитком» [46, с. 15].

У ситуації контактів із представниками інших культур, важливими є наступні фактори:

- особистісний, що ґрунтується на певному попередньому власному досвіді;
- ситуаційний, який полягає в короткотермінових обставинах та викликаний ними поріг чутливості у сприйнятті навколишнього соціуму, наприклад, реакція владних структур на певну ситуацію, що склалася;
- культурні впливи – це можуть бути певні етичні й естетичні вподобання, які є усталеними і необхідні знання для їх сприйняття.

Ці фактори переплітаються під час зустрічі людей різного культурного походження і впливають на успішну комунікацію не тільки на бізнесовому, а й на побутовому рівнях. Непорозуміння призводять до загострення відносин, появи проблем міжкультурної комунікації.

Цікавий погляд на феномен культурного розмаїття висловили польські дослідниці М. Беднарчик (Bednarczyk M.), Д. Глондис (Glondys D.) Данута Глондис – політолог, доктор культурознавства, багаторічна експертка Європейської комісії, здійснила близько 35 подорожей країнами Азії, Африки, Латинської Америки, та Малгожата Беднарчик, науковець і практик управління підприємництвом і міжнародними організаціями, приватно подорожувала країнами Азії, Америки, Європи. Великий дослідницький матеріал узагальнено в праці «Komunikacja międzykulturowa albo lepiej nie wychodź z domu», у якому авторки приділяють більше уваги саме культурному чиннику комунікації як основі порозуміння між людьми. У передмові до власного дослідження, яке поєднує як теоретичний матеріал,

так і практичні поради, які є надбанням власного досвіду, дослідниці застерігають: «Komunikacja międzykulturowa jest obszarem teorii i umiejętnością, której można i aktualnie trzeba się nauczyć, gdyż możebyć znakomicie wykorzystywana przy wszelkiego rodzaju kontaktach międzykulturowych i międzynarodowych nie tylko przez środowiska gospodarcze czy dyplomatyczne, lecz także przez każdego z nas. Nasze codzienne życie, praca, spotkania z sąsiadami, sposób spędzania wolnego czasu, marzenia i plany wykraczają poza granice jednej kultury. Przyjęcie założenia, że to, co obce lub inne, może być korzystne dla nas, przychodzi nam bez trudu w momencie wyborów konsumenckich w galeriach handlowych. Gorzej niestety jest w stosunkach międzyludzkich» [77, с. 5].

Міжнародна міграція призвела до того, що не тільки в підприємницькій діяльності, а й у повсякденному житті нам доводиться контактувати з представниками різних культур. Культурологічний аспект в міжкультурній комунікації відіграє ключову роль, адже культура охоплює всі сторони життя людини, людські надбання в їхній історичній ретроспективі. На думку Володимира Манакіна: «...культура – це насамперед успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних національних та етнічних спільнот» [38,с.11]. Автор зосереджує увагу на понятті «культурний код», який є матеріальним виразом соціокультурної діяльності, що формується на основі історичної пам'яті. Це певні еталони культури поведінки, звичаї, традиції, які є усталеними в певній спільноті. Учений зокрема зазначає: «Достатньо одного прослуховування пісні, щоб здогадатись, якому народу – східному чи західному, південному чи північному – вона належить...Одним з найцікавіших видів культурних кодів є особливості комунікації між людьми, за якими пізнають темпераментних італійців, повільних естонців, стриманих британців, розкутих американців, емоційних греків чи циган...» [38, с. 13].

Особливості національних культур загалом закарбовуються в мовних ціннісних, часових, просторових картинах світу, які створює і в яких живе людина [38, с. 63]. Валерій Олександрович Пекар, український підприємець, дослідник, громадський діяч у праці «Різнобарвний менеджмент», яка поєднує теоретичні висновки з практичними рекомендаціями, задається питанням: «Чи може бути таке, щоб люди в один і той самий час, в одному і тому самому місці жили в різних світах?» І відповідає: «Може, якщо картини світу у них кардинально відрізняються. Відмінності в картинах світу двох осіб можуть бути невеликими (і навіть у такому разі те, що бачать двоє, ніколи точно не збігається), а можуть бути принциповими, і тоді взаєморозуміння просто немає на чому побудувати...Папуас, поліцейський, астроном і поет побачать літній вечір зовсім по-різному. Картина світу являє собою потужний фільтр, крізь який пропускається все, що людина бачить, чує і відчуває. Вся ця інформація певним чином інтерпретується. Те, чому немає місця в картині світу людини, може бути відфільтроване і не дійти до її свідомості: його буде знецінено, спотворено або проігноровано.» [46, с. 18].

Засобом матеріалізації різних картин світу є мова. Міжкультурна комунікація включає в себе вербальну та невербальну складові. Відображена у свідомості картина світу проявляється, перш за все, через мову. Мовна картина є неповторною і значно впливає на носіїв мови. Таку думку висловив відомий польський учений, доктор філології Ян Мьодек (Jan Miodek). У збірці «Polszczyzna. 200 felietonów języku» автор на конкретних прикладах доводить, наскільки важливим є розуміння мови. Учений вважає, що мова є гнучким інструментом, який реагує на зміну картини світу, проте в мові є сталі правила, конструкції, які потрібно вживати правильно, що дає можливість зрозуміти співрозмовника не тільки іншомовного, а й того, хто говорить однією з тобою мовою [86, с. 475].

Ще одна польська дослідниця Анна Брожек, вивчаючи творчість Казимежа Твардовського, пов'язуючи поняття «мислення» і «мова», вводить

поняття «ментальна мова», тобто мова, яка передає через звуки сформовану ментальність народів, їхні психологічні переживання, реалізовані у свідомості [5, с. 32].

«Оскільки кожна природна мова відтворює певний спосіб сприймання й організації концептуалізації світу, притаманний кожній мові спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним, а частково національно специфічним. Носії різних мов можуть сприймати світ дещо по-різному, що зумовлено особливостями кожної з мов» [87, с. 8].

Традиції, звичаї, історична пам'ять, освіта, мова – все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає сприймати різні життєві ситуації. Уже на підставі цього, на думку В.Щербини, можна стверджувати, що в жодному суспільстві не може існувати гомогенної культури, як і не може існувати гомогенної структури суспільства. У цьому полягає складність феномену міжкультурної комунікації [69, с. 176].

Окремим виміром є те, що в сучасному суспільстві проблеми, що виникають у міжкультурній комунікації, призводять до гуманітарної загрози, яка проявляється у протистоянні «свого» і «чужого», нетолерантності, неприйнятті представників інших культур, формуванні стереотипів.

Під час взаємодії різних культур виразно проявляються дві тенденції: акультурація та декультурація. Під акультурацією розуміють взаємне засвоєння елементів різних культур у разі міжкультурної взаємодії. Взаємне збагачення культур посилює процес національної самосвідомості.. «Коли ж за умов тривалої комунікації з іншою культурою відбувається втрата основної, сутнісної частини рідної культури (декультурація), виникає явище невпевненості або нестабільності. Такі явища призводять до певних соціокультурних проблем міжкультурної комунікації. Їх можна посилювати або знову ж таки створювати відповідні умови для «примирення» [69, с. 177].

Дослідження проблеми взаємодії культур свідчать про те, що досягнення позитивних результатів залежить від здатності учасників спілкування

розуміти один одного на що впливає багато факторів. Серед них Т.Грушевицька, В.Попков, А.Садохін етнічну культуру співрозмовників, психологію, притаманну їм як представникам різних народів, культурні цінності, що панують в тій чи іншій державі. Таким взаємовідносинам різних культур в науковій літературі відповідає поняття «міжкультурна комунікація» - обмін між двома і більше культурами та продуктами їх діяльності, що здійснюється в різних формах [2, с.17].

Проблеми міжкультурної комунікації особливо гостро постають у сферах екології, економіки, міжнародної політики і пов'язані з професійною діяльністю, розширенням сфери міжнародного співробітництва. Але не менш важливими є комунікативні проблеми, що виникають у процесі спілкування представників різних культур під час подорожей, в побуті.

Численні дослідження проблеми взаємодії культур, зокрема Ф. Бацевича [2], О.Бурака [7], І. Ковалинської [26], М. Лановик [33], З.Лановик [33] свідчать про те, що досягнення позитивних результатів залежить від здатності учасників спілкування розуміти один одного.

Зважаючи на те, що міжкультурна комунікація виявляється як у повсякденному спілкуванні, так і виявляє професійну специфіку, важливим є не просто засвоєння знань, зокрема мови, а й здатність адаптуватися до культурних відмінностей у цілому. Наприклад, вплив міжкультурної комунікації проявляється в ряді виникнення проблем:

- вирішення різних питань за участю жінок чи ігнорування їхньої участі;
- урахування певних законів та звичаїв країни;
- розуміння невербальних засобів спілкування, які в одних спільнотах є нормальним явищем, в інших можуть бути образливими тощо.

Для розуміння і успішного подолання цих проблем важливе знання відмінних рис культур, усвідомлення, до якого типу вони відносяться. Сучасні дослідники виділяють два типи культур, які пояснюють розбіжності, наприклад, у способі, особливостях спілкування. А саме:

низькоконтекстуальні культури (low context culture) та висококонтекстуальні культури (high context cultures) [44], [7]. Відмінність між ними полягає у способі передачі інформації. Отже, до низькоконтекстуальних культур відносять західні культури, представники якої покладаються на усну та писемну мови за її безпосередніми значеннями.[44], [7]. Такі повідомлення є прямими, не містять додаткової інформації і легко розуміються співрозмовниками. Висококонтекстуальні культури, до яких належать східні культури, передбачають, що для покращення розуміння повідомлення носії використовують складові, які їх супроводжують. Це можуть бути довгі вітальні слова, використання висловів давніх філософів, що супроводжують повідомлення, яке автор презентує тощо. У цьому значенні суспільний статус та знання особи і суспільного оточення надають додаткову інформацію та мають бути належно оцінені отримувачем повідомлення [44], [7].

Аналізуючи вищезазначене, доречно навести думку польського теолога ксьондза Ярослава Лісіци (Jarosław Lisica): «Z powyższych analiz nad komunikowaniem międzykulturowym, można stwierdzić, że punktem startowym międzykulturowego spotkania jest świadomość obecności kulturowych różnic: norm, przekonań, wartości bądź zachowań. Badania i praktyki komunikacji międzykulturowej te właśnie odmienności eksponują i akcentują. Z drugiej jednak strony, komunikacja międzykulturowa będzie możliwa tylko wówczas, kiedy w umysłach nadawcy i odbiorcy toczący się proces poznawczy oraz pojawiające się wraz z nim znaczenia usytuują się na jakimś poziomie zgodności» [81, с.6].

Подолання міжкультуральних проблем можливе не лише в умовах знання і розуміння, а й у формуванні толерантного ставлення до представників інших культур. Найголовніше, людина не повинна засуджувати ментальні прояви, цінності, звичаї, традиції усталені у представників різних етносів з якими доводиться спілкуватися. Толерантність виступає показником успішності діалогу культур. Проблема толерантності – це проблема взаємовідносин існуючих субкультур. Особливу

роль відіграє чинник міжкультурного розуміння як елемент міжкультурної взаємодії. Досліджуючи процеси міжкультурної взаємодії, польські вчені Палечни Т. (T. Paleczny) [87], Б. Добек-Островська (Dobek-Ostrowska B.) [75], Я. Мікулавський-Поморський (Mikuławski-Pomorski J.) [84], а також українські дослідники І. Ковалинська [26], О. Косюк [27], Є. Подольська [50], В. Різун [52] визначають макрорівень і мікрорівень міжкультурної взаємодії.

На макрорівні взаємодія проявляється у відкритості зовнішнім впливам, прагненні до взаємодії, що є важливими елементами успішної комунікації. На мікрорівні комунікація відбувається серед представників різних соціальних груп, а отже, зумовлена соціальним статусом, професією, рівнем освіти, місцем проживання тощо. Соціальна ідентифікація забезпечує розуміння можливих результатів комунікації – від засвоєння елементів іншої культури до прагматичної мети виживання власної культури в умовах розширення глобалізаційних процесів.

Т. Палечни зокрема зазначає: «Bariery w komunikacji międzykulturowej słabną i zanikają w miarę wzrostu częstotliwości i liczby kontaktów zachodzących pomiędzy członkami różnych grup kulturowych. Ulegają też w coraz większym stopniu deinstytucjonalizacji, stają się sprawą osobistą, przybierając formę kontaktów i interakcji nieformalnych, nakładających się na organizacyjne, uporządkowane kanały komunikacji międzykulturowej» [87, с.49].

Отже, на сучасному етапі розвитку міжкультурної комунікації як науки і як поняття, що виникає у взаємодії представників різних культур, існують значні й різнопланові дослідження ефективної комунікації, подолання проблем, що виникають у діалозі різних культур. Феномен культурного розмаїття є відносно недавньою тенденцією. Цей процес був започаткований ще в другій половині ХХ століття з поглибленням інтеграційних процесів в Європі і світі. Висновки більшості дослідників полягають у тому, що досягнення міжкультурної взаємодії є результатом успішної міжкультурної комунікації. Культурне розмаїття створює нові виклики для досліджень. Уся

історія людства побудована на діалозі, який є умовою взаєморозуміння людей і припускає формування загальних людських цінностей, стандартів культури при збереженні ідентичності, власних культурних надбань різних народів. Уся глибина проблем міжкультурної комунікації постає у випадку зіставлення власної культури з іншими.

1.2. Міжкультурна комунікація в контексті мистецької діяльності.

Джерельна база дослідження

Інтерпретація дійсності може відбуватися різними способами. Якщо порівняти науковий і художній способи, то їхні висновки і результати не будуть тотожними. Учений досліджує насамперед факти, цифри, результати експериментів. Митець описує дійсність, але його твори не є простим відображенням, вони містять узагальнення, власне бачення творцем картини світу. Основною формою буття літератури є літературно – художній твір як розповідь про певну життєву подію, що ведеться від реального чи уявного автора. Художній образ – факт становить особливу форму відображення дійсності. Ознакою літературного твору є образність. Образ, на думку Марії Моклиці, – це первісно – чуттєве узагальнення світу. «На відміну від поняття, яке завжди безособове, образ утілює суб'єктивне світосприйняття» [40, с.15]. Вона стверджує, що все образне – художнє, а все художнє – образне. Тільки образ, з усім його розмаїттям, здатен віддзеркалювати неповторність внутрішнього світу, передусім того, хто його створив, хоча не виключено, що й того, хто сприймає [40, с.44].

Художній образ трактується як «особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять»[9, с.815].

Художній образ у літературі виконує різні функції, зумовлені його призначенням: естетичне призначення формує естетичний смак читача; він є особливим засобом пізнання світу і людини; втілює духовний ідеал митця.

Узагальнені художні образи об'єднані поняттям концепт. «Художній концепт – це провідна ідея або комплекс ідей (понять, уявлень, почуттів), сконцентрований у словесній (знаковій) формі зміст, що відображає розуміння автором дійсності в її національно – культурній самобутності та індивідуальному сприйнятті» [9, с.507]. Саме ознаки концепту роблять літературний твір джерелом пізнання дійсності. На думку М. Моклиці, концепт: 1) відображає найважливіші аспекти існування людини; 2) закріплює суспільний досвід народу, має історичне коріння й ментальне підґрунтя; 3) має індивідуально-авторську основу, але відтворює й загальне; 4) у сконденсованому вигляді втілює думки, почуття, прагнення, ідеали не тільки окремої особистості, а й значної групи людей (народу, нації, країни, покоління); 5) йому притаманні образність, емоційність, асоціативність; 6) породжує різні смисли і з часом нарощує нові [40, с.89].

Зміст літературного твору залежить від автора: його таланту, уподобань, власного бачення картини світу, психофізичних факторів, переданих у спадок, культурно-історичної епохи. Літературна комунікація поділяється за епохами та культурними напрямками. А. Желязко вважає, що «саме вони визначають зміст та актуальність літературних творів, які є відображенням естетичних ідеалів, крос-культурних концепцій, вибудовуючись на вербальній основі, чинять визначальний вплив на свідомість людей» [59, с.61]. Завдяки можливостям слова літературні твори передають невербальні засоби спілкування між людьми, їхні особливості та можливості впливу на аудиторію

Предмет літератури поступово розширюється. У творах багатьох сучасних авторів як польських, так і українських (що є предметом дослідження), відображено проблеми міжкультурної комунікації та

запропоновано на естетичному, етичному, художньо-образному рівнях їхнє вирішення, а, радше, автори пропонують «рецепти» сприйняття інших культур, збереження національної ідентичності чи просто правила поведінки в мультикультурному середовищі. У різних своїх жанрах літературна комунікація охоплює цей матеріал через епічну розповідь про події, художній образ, ліричне сприйняття світу людини. Теоретики літературознавства, зокрема М. Моклиця, вважають, що сучасний поділ літератури за жанрами, творчими методами та стилями сягають своїм корінням в античність і середньовіччя [40,с.110]. Ці епохи презентують протилежні концепції творчості: античність – реалістична традиція, середньовіччя – романтична традиція. [27, с.161]. Звернення до літератури цих епох допомагає в аналізі творів сучасних письменників, особливо тих, які намагаються вибудувати паралелі минуле – майбутнє, показати корені, наприклад, формування ідентичних народів та окремих особистостей. Спираючись на дослідження Оксани Косюк, можна визначити ознаки реалістичного світосприймання, а саме:

- відчуття належності себе як частини спільноти, а не окремої індивідуальності;
- особлива повага до розуму, а не почуття як першооснови життя і творчості;
- матеріалізм (об’єктивне сприймання світу);
- здорова тілесність і сенсорність;
- наслідування життя і – як наслідок – домінування життєподібних форм.

Маркери ідеалістичного світосприймання:

- відчуття себе яскравою індивідуальністю;
- перевага почуттів над розумом;
- ідеалізм (суб’єктивне сприймання світу);
- висока духовність та зневага до всього матеріально-тілесного;

- підпорядкування мистецтва вірі та переважання умовних форм. [27, с.163].

Запропоновані авторкою маркери дають можливість критичного сприйняття та аналізу літературного тексту, пояснення поведінки героїв, розуміння образності, вжитої автором.

У категоріях сучасної теорії комунікації реалістичне – переважно масове, ідеалістичне – розраховане на підготовленого читача. Слідуючи за поділом культури на масову і елітарну, літературні твори теж можна розділити на створені для широкого читацького кола і для тих, хто може розгадати приховані символи чи коди. У сучасному літературознавстві існує ієрархічно-ціннісний підхід до літературної творчості, відповідно до якого існує два типи літератури – масова і елітарна, які орієнтуються на потреби різних категорій читачів. Для елітарної літератури характерні складність мовних засобів, філософський зміст, інтелектуальна гра з читачами. Вона розрахована на конкретну читацьку аудиторію, яка здатна досягнути зміст, зрозуміти основну думку, алюзії, кодування, приховані у творі. Така література відкидає поверхневе читання, а потребує роботи думки, активізації інтелекту та уяви читача. Кваліфікований читач уміє бачити не тільки диктумний план, тобто, послідовність подій та тло, на якому вони вимальовуються, а й модусний – погляди, свідомість автора і персонажів, що взаємодіють у тексті.

Масова література характеризується стандартизацією, вільно користується мовними штампами. Для задоволення очікувань публіки автори чітко дотримуються правил жанрово-тематичних канонів. Такі твори будуються за усталеними сюжетними схемами, мають схожу тематику, відповідають звичним естетичним шаблонам [40, с.63].

Дослідники сучасного стану української літератури задаються питанням, чому до сьогодні талановиті, яскраві письменники існують, а літератури як суспільної реальності – ні? Чи може бути причиною

відсутність високої культури? Аналізуючи відгуки на читацьких форумах, можна знайти наступні вислови (подані мовою оригіналу): «Книгам бракує смислового наповнення...»; «надто вже багато пустих книг на полицях магазинів...»; «А мені здається, що наша література не примітивізується, а просто змінюється. Форма викладу думок трохи змінилася. А от ідея – вона ж є. Головне – уміти її розгледіти. А як не крути, інколи ти цю ідею не бачиш»; «У сучасній українській літературі є велика кількість неординарних, талановитих авторів, творчість яких безумовно впливає на хід історії і має право стати класикою літератури. На мою думку, одним з таких авторів можна вважати Марію Матіос» [97].

Сучасна українська література порушує проблеми, які близькі сучасному читачеві. Серед таких проблем можна вирізнити проблеми міжкультурної комунікації. Літературний образ героя, який опинився в іншому культурному середовищі, близький і зрозумілий сьогодні, як ніколи.

Джерельною базою дослідження стали твори сучасних авторів, які є свідками історичної епохи, безпосередніми учасниками описаних подій, володіють багатством слова й талановито використовують те підґрунтя, що було сформоване історично і не втратило популярності на сьогодні: «постійність метафор, орієнтація на втілення найстійкіших сюжетних схем, синтез реального та фантастичного, звернення до нераціонального через ідентифікацію, а також «чарівна сила» героїв, стандартизація (тиражування, уніфікація) ідей, ситуацій, характерів; мозаїчність, серійність, щасливий кінець; використання ритмічної організації медіа проєктів тощо» [27, с.185].

Коротко зупинимося на обраних для дослідження авторах та їхніх літературних творах.

Роман Іваничук – відомий український письменник, автор переважно історичних романів, у яких відобразив складний процес формування української ідентичності, боротьбу двох світоглядів – національного і радянського. Своім життям і творчістю відстоював право українців на

свободу, самотність, власну культуру, яку не здолала навіть політика уніфікації, запропонована радянською владою. Ще в студентські роки його було виключено з Львівського університету за те, що відмовився вступати до комсомолу та ходив на заняття у вишиванці. Його творчість – це любов до України. «Мальви», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської», «Шрами на скалі», «Журавлиний крик», «Місто» – якщо об'єднати ці романи, вийде один роман про Україну, який пояснює особливості ментальності українців, їхню здатність пристосовуватися до різних життєвих ситуацій, виживати в полікультурному середовищі і зберігати своє, національне. «Усе йде з дитинства» – ця теза лягла в основу коротких повістей, написаних в останній рік життя «Танго. Дотик любові», «На межі з потойбіччям».

У передмові до польського видання роману Юрія Винничука «Танго смерті» Микола Рябчук називає автора «...письменником, якому по праву належить місце у трійці найкращих сучасних українських прозаїків...» [10]. Юрій Винничук – сучасний відомий український письменник, редактор, перекладач. У 70-х роках ХХ століття, щоб вивчити життя й побут представників різних соціальних груп, працював вантажником, художником-оформлювачем і, навіть сутенером, супроводжуючи повій «на справу». Ще зі студентських років був під прицілом КДБ як підозрюваний в антирадянській діяльності. Його особисті спостереження відображені в літературній творчості. Роман «Танго смерті» приваблює історією чотирьох друзів різної національності – українця, поляка, німця і єврея. І хоча події відбуваються в довоєнному Львові та паралельно в часи Другої світової війни, у творі розкрито одну з рис ментальності українців – толерантне ставлення до представників різних культур.

Твори Мирослава Дочинця «Курси крою і життя. Рецепти маленьких щасть», Наталки Сняданко «Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки», Анни Бугаєвої «Усе буде Париж» об'єднані однією тематикою –

враженнями авторів під час перебування за кордоном. Вони порушують проблеми самоцінності, психологічної рівноваги при зіткненні різних культур. Їхні герої вибудовують власну духовну вертикаль «далека дорога – власний затишний дім». Привабливим є те, що молоді письменники виражають своє бачення, зрозуміле сучасному читачеві. У передмові до книги Наталки Сняданко, відомий український письменник Андрій Курков зазначив, що представники нової літератури передають читачу свій внутрішній драйв, свою енергетику майже на фізичному рівні, що робить літературу живою [57, с. 3].

Роман молоді української письменниці Каті Кулик «Пригоди француза в Україні» зображує Україну очима іноземця. Повсякденне життя змальовано у зіткненні двох культур. Авторка багато подорожує. Побувала в 40 країнах світу, говорить сімома мовами. Її книга дає можливість не тільки подорожувати не виходячи з дому, а є міні-енциклопедією міжкультурного спілкування.

Де є місце жінки? Гендерні питання, місце жінки в суспільстві та її роль в історії порушуються у творах сучасних польських письменників Пшемислава Ліс–Маркевича «Жирандув» (Lis – Markiewicz Przemysław «Żyrardów»), Катажини Костоловської «Сорок і що з того» (Kostołowska Katarzyna «Czterdzieści i co z tego».) К. Костолевська через призму швидкоплинності життя, розкриває проблеми не тільки статі, а й віку. Національні традиції виховання дівчат, вплив на них нового напівмістичного, що кардинально змінює життя героїні зображено в романі Ольги Навої Токарчук «Е.Е.» (переклад з польської Остапа Сливинського). У романах «Bieguni», «Empuzjon», авторка намагається відповісти на питання «скільки в нас залишилося від минулого? Чи варто замкнутися тільки у власному світі, не сприймати іншого, «чужого» і до чого це може призвести?» В інтерв'ю на Радіо «Свобода», що проводила українська письменниця, журналістка Оксана Забужко, Ольга Токарчук висловила думку, що сучасними людьми, у

тому числі і політиками керує страх. Страх опинитися в новому світі, де немає чітких орієнтирів, де все змінюється. Цей страх призводить до того, що в психології називається регресією, поверненням до того, що знайоме і освоєне... У висновку – процес призводить до того, що люди починають проголошувати теорії, які, на нашу думку, є абсолютно неприйнятними. Це теорії: ксенофобські, антифеміністичні, націоналістичні, антилюдські загалом [96]. Опосередковано авторка вказує на наслідки неподолання проблем міжкультурної комунікації, які виникають не одночасно, а криються ще в минулому.

Найповніше проблеми міжкультурної комунікації розкрито в романі Андрія Куркова «Шенгенська історія. Литовський роман». На прикладі сподівань молодих литовців, яким здавалося, що після приєднання Литви до Шенгенської зони перед ними відкриється весь світ, автор показує наскільки виснажливим може бути відчуття бездомності, якими можуть бути виклики полікультурних суспільств, яким є ставлення титульної культури до іноземців, як стати своїм, не зайвим у чужій країні.

Збірка есеїв молодого лінгвіста Рустама Гаджієва «Лінгвістика на карті світу. Непорозуміння, кримінал та інтриги в різних мовах» про те, що слова мають значення, вони розповідають історії. У відгуках про книжку читаємо, що «...лінгвістика може стати зброєю не менш убивчою, ніж зарін. Прикладів цьому у світі, на превеликий жаль, не бракує: отруйність слова українці відчувають на власній шкурі просто зараз.» [11]. Сам автор у передмові до видання пише: «Ось у новинах розповідають про феномен «паляниці», а я собі згадую матеріал про шібболети та усвідомлюю невмирущу практичність мовних паролів. Ось у мене буквально на очах створюється ідіома про «руський військовий корабель», а я перечитую розділ про походження англійських фразеологізмів, у яких вони клянуть своїх давніх ворогів – голландців.» [11, с.14].

Отже, наука і мистецтво передбачають досягнення різних цілей. Науковці бачать своє завдання в точній подачі фактів. Спотворений факт є не науковим, фальсифікованим. Завдання письменника – впливати на емоційний стан читача, його уяву. Вільно оперуючи фактами, вони зрозуміліше й доступніше подають складні проблеми сучасності.

Звернення до мистецтва слова зумовлено рядом факторів: предметністю і конкретністю літературного образу – образ є одночасно художнім узагальненням і конкретним зображенням людей, явищ, предметів. Емоційністю – виражаючи переживання чи настрої своїх героїв, автор впливає на почуття читача, формує позитивне чи негативне ставлення до предмета зображення. Змістовність – у художній образ автор вкладає значні відомості про минуле і сучасне, духовний світ людини.

2. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ

2.1. Мова художнього твору як інструмент міжкультурної комунікації. Вербальна картина світу

Мова є дієвим інструментом формування особистості. Вона належить до унікальних явищ формування людського суспільства. Завдяки їй люди мають можливість сприймати почуття, думки інших людей, спілкуватися між собою, узагальнювати власний досвід, нагромаджувати й передавати один одному знання. Саме мова належить до унікальних явищ людини й суспільства. Особистість, оволодіваючи рідною мовою, засвоює культуру свого народу, його історію, звичаї, традиції. Відповідно можна стверджувати, що мова – частина національної культури.

Співвідношення мови й національної культури характеризують наступні твердження:

- мова – дзеркало культури: саме вона вербально відображає національний характер, ментальність;
- мова – носій культури: саме через мовні знаки національні надбання передаються із покоління в покоління;
- мова – скарбниця культури, адже культурні надбання зберігаються в лексиці, граматиці, фразеології, закарбовуються в художній та науковій літературі;
- мова – інструмент культури, за допомогою якого формується характер особистості – носія мови, який саме через мову сприймає менталітет, традиції і звичаї свого народу, а також специфічний культурний образ світу [34, с. 89]. Одним із основних факторів міжкультурної комунікації є здатність людини до спілкування, діалогу культур, зокрема за допомогою мовних

засобів. Знання не тільки власної, а й іноземних мов є засобом забезпечення інтеграції в нове суспільство, можливістю адаптації до нової суспільної ситуації.

Своєрідною мовною репрезентацією картини світу є екфразис як літературний опис візуального мистецтва. Завдяки цьому прийому письменники знайомлять читача з архітектурою міст, творіннями природи, національним колоритом, що дає можливість читачеві бути готовим до сприйняття різних національних культур, знання яких є ключовим моментом міжкультурної комунікації.

Майстерно описує пейзажі як витвір мистецтва природи та людської праці Мирослав Дочинець: *«У Парижі ми бачили Нотр Дам, Лувр, палаци королів, ажурні, як коштовні кольє, мости, але найбільше у Франції вразили й запали в душу містечка та села. Це неповторне поєднання каменю, темного дерева, черепиці, яскравої зелені та квіткового буйноцвіту»* [17, с.4]. Змальовуючи хронотоп маленького містечка чи села Франції, автор передає особливості ментальності французів, що дає можливість розуміння їх при спілкуванні. *«Старожитності – бог французів. Те, що ми старанно ховаємо, чого соромимось, вони вирізняють і цим пишаються. Лише заможний може дозволити собі купити двохсотрічний хлів, законсервувати його в такому вигляді і жити на заздрість окрузі. Всі інші задовольняються скромнішим – на чільному місці в дворі можуть виставити стару бочку, казан, винний прес, січкарню, ступу, колесо від воза, а якщо пощастить, то й брчку чи млинок. Маленький музей у кожному дворі, домі. Стіни вітальні і полиці обвішані і закладені світлинами, картинами, реліквіями від діда-прадіда»*[17, с.5]. Така образна картина, передана словами, дає можливість зрозуміти прихильність французів до традицій, які є незмінними з покоління в покоління.

Ще одна ментальна риса – жертвовність – передана автором в описі Собору Паризької Богоматері: *«Найбільше вразив Собор Паризької*

Богоматері. Ні, не величиною (вміщує 9 тисяч чоловік), не романтично – готичною тендітністю, а піднесеною вродистістю середини. Чуєш кожен крок із тисяч, вони відлунюють десь аж у небі. Освітлення нема, але існує якесь внутрішнє свічення ликів святих, скульптур, мощей мучеників і самої Божої Матері, якій король простягає свою корону, здаючись на її милість...Після цього мир прийшов у королівство. О, як цього бракує нам! І як ми не готові на таку жертву» [17, с.17].

«Своїми манкими ароматами, ніжними звуками, благодатним теплом і застиглою весняною красою на кожному кроці – пише Мирослав Дочинець, - Італія швидко бере в полон серце. Справджується споконвічне «З Риму у світ – зі світу у Рим». І ти починаєш розуміти Джузепе Верді: «Заберіть від мене весь світ, але залишіть мені Італію»» [17, с.33]. Такі описи дають розуміння того, як формується національна свідомість, ментальність, що є важливим при виборі манери спілкування, а в деяких випадках – розуміння невербальних засобів спілкування: жестів, міміки, тембру голосу, швидкості мовлення.

Роман Іваничук передає атмосферу міста як проекції образу України, що закарбувалася в пам'яті емігранта: *«На розточці двох вулиць, що розбігалися уверх, беручи свій початок від ратуші, пахнув освітлений гірляндами ламп трикутний сквер. О, цей обступлений старими липами сквер у самому центрі міста! Колись він був ніби не частиною Міста, а його автономним клаптиком, що підлягав ні галасливому базарові поруч, ані велелюдній вулиці зліва, ані офіційній ратуші з прастарим годинником...Зупинився посеред скверу, розглянувся довкруги, і йому здалося, що потрапив у зовсім чуже місто» [19, с.103].* Реальність і очікування стають проблемою для соціалізації навіть у колись ідентичне середовище.

Андрій Курков, описуючи Лондон, змальовує картину полікультурного міста у якому потрібно пристосовуватись до життя: *«М'яка лондонська зима спочатку втішила Клаудіюса. Все місто святкувало Різдво, гамірно та*

весело. По Оксфорд-стріт вешталися юрби туристів. Суцільна молодь. У лівому вусі дзвеніла іспанська мова, в правому – польська. А Клаудіус стояв на розі Оксфорд-стріт і Бєрвік-стріт, встромивши свою жердину з рекламним щитом в асфальт тротуару. Напис на жердині справді привертав увагу перехожих: «Буфет за 5.99, їси, скільки заманеться!» І стрілка, що вказувала на бічну вуличку, де розмістилася та сама китайська забігайлівка, яка забезпечила його першим лондонським заробітком» [32, с. 22].

Інший Лондон можна побачити у творах польської письменниці Катажини Костоловської (Katarzyna Kostołowska): *«W Londynie wszystko zyskiwało nowy wymiar. Poznała tu wielu ludzi żyjących szczęśliwie na różne sposoby, wielu z nich nie tylko nie miało potomstwa, ale wręcz nie wyobrażało sobie je mieć. Spotkała też kobiety, które wcale się nad tym nie zastanowiło» [79, с. 23].*

Змодельований Мирославом Дочинцем фрагмент албанської картини світу стає не лише засобом глибокої інтерпретації вербальної картини світу, а й засобом, за допомогою якого читач отримує знання з культури конкретного народу: *«Албанія стрічає нас розумним і вимогливо – лагідним поглядом смаглявої жінки, яка вважала, що всі ми є «олівчиками в руках господи». І рай та пекло на землі творимо для себе самі. Албанська дівчинка Агнеса Гонжа, що переродилася в духовний символ християнського світу – Матір Терезу.*

В Албанії сліди переродження – на кожному кроці. На схилі Бератом читаємо – «NEVER» - ніколи. Ще недавно той напис виглядав по – іншому – «ENVER». Ім'я людини, яка замкнула країну майже на півстоліття в цитаделі феодального соціалізму» [17, с.35]. Малюючи картину албанського суспільства, автор приходить до думки, що країнам, які мають схоже минуле, легше порозумітися: *«Саранда...Тут ходять усі валюти світу. Крім української. Зате вкраїнську мову чуєш на вулицях чи не найчастіше. І низка*

готелів з українськими прапорами. Україну Албанія приймає без віз. Як посестру схожої понівеченої долі...» [17, с. 38].

Важливе значення для творення позитивного досвіду міжкультурних відносин мають художні твори, що формують бачення інших країн і народів із погляду історичних, політичних, соціальних обставин, традиційних уявлень – культури, фольклору, релігії, міфології, так і через посередництво суб'єктивних чинників – авторських вражень, переживань тощо. «Образи інших країн і культур у художніх творах сприяють їхньому «нанесенню» на ментальну карту читачів» [59, с. 38].

Своє враження від острова Брач що в Хорватії, Мирослав Дочинець передає через почуті від місцевих жителів слова «хвала» і «молім». Для автора у цих словах ментальна картина світу хорватів: *««Хвала!» - кажуть гостеві в кожному далматинському дворі. У друге слово: «Молім» - тобто просимо присісти до кам'яного столу.... Ці два слова відкритості панують на острові: «хвала» і «молім». Слова вітання і приязні, уваги і поваги...»[17, с. 43].*

Перетинання множин лексики історично пов'язаних народів приводить до змалювання вербальної картини світу схожими поняттями, що в міжкультурній комунікації означає формування позитивного образу «чужого»: *«У Мукачеві за рік я стільки не розмовляв на вулиці, ніж у Туреччині за декаду...Ідеш вулицею чи базаром і повсякчас натикаєшся на щось неймовірно близьке, знайоме...Слова «кавун», «сарай», «гайда», «майдан», «бардак»...» [17, с. 29].*

Проте з поширенням мовної глобалізації народи, які тяжіють до традиційності, прагнуть зберегти, як підмітила Анна Бугаєва в книзі «Усе буде Париж», мовну ідентичність: *«Помітила, що у Парижі місцеві не особливо поспішають переходити на англійську. Може, для них це один зі способів зберегти залишки культурної ідентичності в такому туристичному і багатонаціональному місті? При цьому, відповідаючи*

французькою на англійські фрази, вони переважно залишаються доброзичливими. Головне правильно до цього ставитися...

– *Хау мач? – перепитую англійською.*

– *Кязз, - показує пальцями п'ятнадцять. Показує, але не переходить на англійську.*

– *Мерсі боку, - що ж, дякую. І розумію, що швидше я перейду на французьку, ніж ця касирка на англійську.*

Це не поясниш незнанням мови. Всі та кожен знають, що п'ятнадцять – це фіфті́н. Просто в Парижі п'ятнадцять – це кязз. І тебе ненав'язливо, але наполегливо вчать поважати цей факт» [6, с. 175].

Така особливість французької ментальності відображена і в романі Андрія Куркова:

- Мерсі! – подякував йому Андрюс. Бармен відповів довгою та незрозумілою фразою. Андрюс і Барбора презирнулися.

– *Як гадаєш, щовін сказав? – спитала дівчина.*

– *Мабуть, що у мене дуже гарна супутниця.*

– *Ні, він же до мене вертався, – не погодилася Барбора. – Гаразд, треба буде вчити французьку! Чому ми з тобою раніше цього не зробили?»*

[32, с. 29].

Особливо гостро мовна проблема постає для емігрантів. Незнання мови викликає непорозуміння, відчуття меншовартості, замкненість у собі, у своєму світі та абсолютне несприйняття «чужого».

На фоні чудес Італії: *«Своїми манкими ароматами, ніжними звуками, благодатним теплом і застиглою, встояною красою на кожному кроці Італія швидко бере в полон серце» [17, с. 33],* Мирослав Дочинець змальовує гірку долю українських жінок-заробітчанонок. *«Валя з Ізмаїла у перший свій італійський день стояла на зупинці. «Одессо курва»! – крикнув хтось із відкритого авто, що промчало мимо. «Господи, що діється!» – бризнула*

сльозою Валя. «Не переймайся, – засміялася подруга. – По італійські це – «обережно поворот»[17, с. 34].

Про це читаємо і в Ольги Токарчук (Olga Tokorzcyk): «*Pracowałam dorywczo tam, gdzie dotarłam. W międzynarodowej manufakturze...Tylko pewien Hindus pracował na stale, od lat...Nie miał ubiespieczenia? Ani żadnego urlopu Pracował w milczeniu, cierpliwie, w równomiernym tempie...Poruszony moim zainteresowaniem, częstował mnie jstrym curry, które przynosił w menażkach*» [88,с. 14]. Авторка показує реальну людину в реальних обставинах, для якого світ зосередився в праці, що проходила в мовчанні, а зв'язок з національною ідентичністю у щоденному вживанні каррі. Ольга Токарчук зазначала, що «Бігуни» («Bieguni») – то повість, що не має кордонів, і її події відбуваються у всьому світі, тому, змальовуючи буденне життя, показує проблеми, що можливі при міжкультурній комунікації.

Комунікація, зокрема вербальна, важлива складова європейського суспільства. Людина, що знає дві, а краще, декілька мов, успішно соціалізується, відчувається комфортно в іншомовному середовищі. «*Мій офіціант працює дуже швидко, але при цьому встигає спілкуватися з кожним відвідувачем, підтримуючи розмову на ту чи іншу тему. Мені теж захотілося побути світською парижанкою та перекинутися парою слів з офіціантом за ранковою кавою. Така собі типова small talk із незнайомцем – безцінне мистецтво маленької бесіди, що передається європейцями із покоління в покоління...» [6, с. 85]. Так передає враження своєї героїні від відвідування паризького кафе Анна Бугаєва.*

Проте така традиція може не спрацювати в іншому середовищі. Відкриті й доброзичливі іноземці інколи дивуються ставленням працівників сфери послуг до відвідувачів у країнах пострадянського простору. Така ситуація яскраво змальована у творі Каті Кулик. Використовуючи в тексті вислови іноземною мовою, авторка показала сприйняття ситуації самим

іноземцем: «...додому повертається емоційно збурений Франсуа. Кави в нього немає, але він приніс хліб.

– Я зайшов до магазину і кажу їй: «” Do you speak English?” А вона не відповідає. Я кажу їй «Do you have coffee?» А вона мені “No!” Ну я подумав, що вона на мене кричить, то і я на неї накричав. І вона мені продала хліб. Я так розумію, тут так спілкуються, голосно і агресивно, правильно?

Франсуа виглядав так, наче пережив серйозний стрес...» [29, с. 77]

Схильність людини сприймати іншу культурну практику, спираючись на свій досвід і шкалу цінностей, провокує виникнення й утвердження стереотипів. Створені таким чином стереотипи мають негативні наслідки в процесі подальшого міжкультурного спілкування, бо заважають правильному розумінню мотивів поведінки співрозмовника навіть за умов достатнього рівня мовної підготовки.

Вербальна картина світу доповнюється значним пластом лексики, що вживається в «живому» мовленні й доповнює розуміння ментального образу різних народів. У міжкультурному спілкуванні важливим є розуміння сфери вживання лексики. Автори художніх творів моделюють і зображають ситуації, у яких доречно вживання тих чи інших лексем. Не для всіх мов характерне значне вживання звертань із позитивною конотацією, афектонімів.

В українській мові вони займають значне місце, поширені в дискурсі, характеризують ментальність українців і що не можливе в інших мовах. Це пестливі слова: «Даринка: «Дідусю, чому ти в кімнаті сидиш як у шафі?»» (Мирослав Дочинець), «Галю, чуєш Галю...Галюсю» (Роман Іваничук), «...Лапочка ж ти наша, і говорить по нашому вже научився» (Наталка Сняданко), «Мар'яна трепетно любила свою бабуню» (Надійка Гербіш) Пестливий – який виражає ласку, любов, ніжність; сповнений ласки, любові, ніжності [9, с.1007]. Це поняття актуалізує семи ‘ласка’, ‘любов’, ‘ніжність’, відкриває їхнє функціональне навантаження.

Така мовленнєва культура характерна й для польської мови. Польська дослідниця І.Жуковська (ŻukowskaI.) вживає поняття «*czułe słówka*», що дослівно означає «чуттєві слівця». В польській мові вони частіше вживаються в пестливій формі імен. «*O! Panienska Lilusia...*» (MarcinMeller), «*... Madziu, janie o tobie...*» (KatarzynaKostołowska), «*...młody człowiek, zwany wtedy przez ojca i stryja Meczysiem...(Meczysław)*» (Olga Tokarczuk).

Афектоніми, які є звичним явищем для одних мов, можуть викликати негативні конотації в міжкультурному спілкуванні. Їх не можна вживати в офіційному спілкуванні.

Вплив міжкультурної комунікації на процес спілкування проявляється в використанні іншомовних слів. Вживання їх у повсякденному спілкуванні характерне для молодіжної аудиторії, можливе також у неформальному спілкуванні батьків і дітей. Це інтернаціоналізми, які доречні в неофіційному спілкуванні і є наслідком двомовності чи частим зіткненням з представниками різних культур. Такі приклади знаходимо у Meller: «*Telefon Marcina był wyłączony albo poza zasięgiem. Wiktor wysłał mu wiadomość na WhatsAppie. Elo, dziadu! Odezwij się, matka szaleje, you know?*» [85, с.11]. «*Nie wiem, na co on wydaje tę kasę, która mu kredytuję, skoro mieszka w studiu na Camden, ubiera się w **charity shopach** i je smieciowe żarcie sprzedawane na ulice.*» [79, с.21].

В офіційно – діловій сфері можливе вживання іншомовних слів, які не мають власних відповідників або які допомагають уникнути двозначності, бо є переважно однозначні, належать до професійної лексики. Такими словами є, наприклад, в українській мові: банк, інфляція, дефолт, африката, омонім тощо. Проте надмірне вживання професійної лексики може призвести до кумедних випадків, які наводить М. Дочинець: «*Маю знайомого піар – менеджера й концептуаліста, як він себе представляє. Правда, я не зовсім розумію, що це таке. Недавно, будучи в місті, зателефонував, чи не знайду*

годинку, щоб він «оприлюднив один можливий креативний проект спільної дії». Я пообіцяв знайти. За пів години знову телефонує:

«Ви вже рухаєтесь в заданому напрямку?»

«Починаю рухатися» - сказав я.

«Яким трансфером?»

«Пішки».

«Означте свою локацію, щоб скоригувати таймер і зорієнтуватися в ймовірній точці контакту».

«Що?» - перепитав я.

«Змоделюйте координати й часовий вимір, де і коли можемо перетнутися?»

Я на хвильку замислився:

«Зустрінемося на золотому перетині середмістя, коли проб'є четверта сторожа».

«Що? – спантеличено запитав він»

«У заповітній місцині, в урочий час, у слушну хвилину...»

«А якщо простіше?» - у його голосі бриніло благання.

«Десь у центрі. А буду, коли дійду».

«Зрозуміло...» [16, с.243].

Уникнення проблем міжкультурної комунікації можливе, якщо орієнтуватися в комунікативних стилях.

Наприкінці 80-х років минулого століття американська наукова школа Вільяма Гудикунста розробила теорію комунікативних стилів. Теорія ґрунтується на належності учасників до певних типів культур. В.Гудикунст виокремив наступні типи стилів комунікації:

- прямий – непрямий;
- розгорнутий – згорнутий;
- особистісний – контекстуальний (суспільно орієнтований);
- інструментальний – афективний.

Різновиди цих стилів притаманні кожній культурі, але здебільшого якийсь переважає [38 с.143].

Прямий і непрямий стилі розрізняють за тим, наскільки відкрито мовець висловлює свої наміри. Вважається, що непрямий стиль, що є опосередкованим вираженням думки, характерний для східних народів. Проте сучасні способи комунікації дають приклади того, що він домінує в представників різних культур. Процитуємо діалог, переданий Мирославом Дочинцем:

«Ну як?» - питає його.

«Та так», - відповідає той.

«Можє бути?»

«Можна миритися».

«А взагалі?»

«Мени – більш».

«То файно...» [16, с.16].

Katarzyna Kostołowska у своєму творі застосовує прийом переписки героїв у месенджері. Це короткі повідомлення, скоріше натяки на те, що мав би сказати співрозмовець.

«Messenger;grupa Bardzo stare baby

Magdalena: Biorę ślub!

aaa_nita: Alejaja! Cieszę się, że się zgodził...

Carol: Fajnie! Zgłaszam się na ochotnika. Też chcę doradzać.

aaa_nita: To ja też chcę!

dżo_ann: Ale ja mam ostatnie zdanie!

Magdalena: A nie ja?

dżo_ann: Nie. Ja. Bo znam się najlepiej. Koniec, kropka...»[79, с.48].

Звичка до месенджерового спілкування призводить до труднощів вербального вираження думки через зменшення словникового запасу та,

власне, домінування такого стилю спілкування. У випадку безпосереднього контакту значення набувають невербальні засоби комунікації.

Катя Кулик наводить кумедний приклад міжкультурного спілкування, коли знання мови обмежується анекдотами. *«Він одразу знайомиться з Франсуа і ділиться з ним усім своїм знанням французької, що він вивчив в одному українському анекдоті. Я так і не зрозуміла, про що був анекдот, але згідно з ним «Пан теля пасе» звучить дуже по – французьки...»* [29, с.215].

Незнання інших культур призводить до формування стереотипів, які викликають проблеми міжкультурного спілкування.

Національні стереотипи: *«...у Німеччині стало дуже модно мати прибиральницю – слов'янку, особливо з вищою освітою...Окремі домогосподарки навіть уважали, що користуватися послугами саме слов'янок - це добродійність, і, спостерігаючи за процесом прибирання, співчутливо розпитували про те, чи правда, що люди в Україні живуть значно бідніше, ніж у Німеччині»* [57, с.135].

Іншу думку наводить Андрій Курков: *«...Перед ними виникло кругле обличчя бородатого чоловіка. Погляд втомлених очей пробігся по обличчях Інгриди та Клаудіюса. Синюваті мішки під очима цього Кравеця свідчили або про безсонну ніч або про безсонне життя. Він підніс до рота сигарету, затягнувся і повільно випустив дим убік.*

– Російську розумієте? – він уже перейшов на російську.

– Ну, трохи, – відповів Клаудіюс.

– А багато їй не треба! – заспокоїв Кравець. – Ви точно з Литви? Покажіть паспорти!

Інгрида витягнула обидва паспорти, розгорнула, по черзі показала скайповому співрозмовнику. – Чудово, – сказав він. – Мене недавно парочка білорусів намагалася розвести – теж видавали себе за литовців. А я принципово слов'ян на роботу не наймаю! Зрозуміло...» [32, с.73].

«Якась бабуся в трамваї намагалася віддати мені якусь книгу, а коли я подякував їй (правда, я забув, як це буде по – вашому, і сказав їй по – німецьки), вона злякано відсахнулася від мене. Старі люди у вас досі бояться німців» [57, с.232].

«Франсуа – романтик, такий як ми собі стереотипно уявляємо французів...» [29, с.46].

Гендерні стереотипи: *«Badania naukowe wykazały, że kobiecey mózg funkcjonuje zupełnie inaczej, a nawet ma inną budowę...Tam gdzie u mężczyzn mięścisie wola, u kobiet u pożądanie...tam gdzie mężczyzna ma rozumienie liczb i ogólnie struktur, u kobiety znajduje się macierzyństwo... »[90, с.55].* не зважаючи на те, що Ольга Токарчук описує події початку ХХ століття, гендерний стереотип залишився актуальним і в наш час.

«Цікава річ – я ніколи не розцінювала себе як повноцінну учасницю стосунків. Моє завдання полягало у тому, щоб подобатись, залишатися на висоті, привертати увагу... «Будь слабшою за нього». «Не будь розумнішою за нього». «Говори компліменти – чоловіки люблять бути героями» [6, с.173].

Витвором сучасності є, так звані, штучні мови. Рустам Гаджієв наводить приклади штучно створених мов. Конланг – це мова, що створюється певним автором для певної мети, а не розвиваються природним чином. [11, с.84]. Як приклад автор наводить конланги створені для популярних кінофільмів. Одним із перших конлангів стала мова сандарин у «Володарі кілець», автор якої Рональд Руел Толкін прописав граматику і лексику, які формують цілий дельфійський світ. Це легкий конланг з огляду фонології, у ньому відсутні складні звуки, які наявні в гарчанні Чубакки з «Зоряних війн». Мова «малкович» із фільму «Бути Джоном Малковичем» складається з одного слова – «малкович». Мова гептаподів із фільму «Прибуття» - свої нелінійні візерунки вони вимальовують у формі кола – це нелінійна орфографія, як її називають у фільмі. [11, с.85].

На це сучасне мовне явище слід звернути увагу в контексті того, що вислови, звуки, які використовують герої фільмів, часто вживає молодіжна аудиторія чи прихильники таких фільмів. Ці вислови й звуки стають невід'ємною частиною міжкультурного спілкування.

Отже, наведені приклади порушують проблему самоідентифікації особистості в міжкультурному просторі. Водночас існування сучасного світу в умовах впливу концептів «культурне різноманіття», «полікультурність», «міжкультурна комунікація» супроводжується порівнянням різних культур, зіткненням соціокультурних орієнтирів і національних цінностей. Подолання певної емоційної напруженості, яка виникає в разі проблем міжкультурної комунікації, не може відбуватися в термінах альтернативного вибору, але супроводжується спрощенням узагальненого сприйняття, класифікації й оцінки соціальних об'єктів архітектури, природних шедеврів, ментальних проявів у стилі мовлення, поведінки, картини світу, що передається вербально. Несприйняття чи незнання іншої культури призводить до утворення соціокультурних стереотипів.

2.2. Невербальне вираження національних особливостей

У міжкультурному спілкуванні національні особливості виражаються не тільки за допомогою слова. Важливе значення мають невербальні засоби спілкування. Кожній національній культурі притаманна власна «мова тіла», «німа мова». Для комунікативного зв'язку люди використовують низку невербальних засобів: жести, міміку, погляди, пози, стиль одягу тощо.

Невербальні засоби класифікують за видами: поведінкові знаки, ненавмисні знаки, власне комунікативні знаки. Кожен з видів мають власні канали передавання інформації. Узагальнюючи, можна виділити наступні:

- рухи тіла, жести;
- просторове поле між особами, що спілкуються;

- направленість погляду;
- вираз обличчя;
- акустичні засоби (тембр, гучність мовлення);
- тактильні засоби;
- посмішка;
- косметика;
- реакції шкіри;
- запахи;
- одяг та його колір;
- манери.

Як правило при вербальному спілкуванні, люди мають можливість приховувати свої почуття. Невербальне спілкування є підсвідомим і здатне виявити бажання щось приховати.

Кожен народ має свій набір невербальних засобів спілкування. Змальовуючи багат шарову суспільну панораму Франції, Мирослав Дочинець звернув увагу на наступну особливість французів: *«Якщо француз не усміхнений при розмові – він не француз»*.» [17, с. 8]. Мирослав Дочинець так описує власні спостереження; *«День для французів починається після закінчення роботи, тиждень – у суботу. Вільний час – це зустрічі і спілкування. Розмовляють на три теми: з любов'ю і повагою про себе, з іронією – про політику та рідний уряд, з байдужістю – про проблеми життя...Ми запізнювалися на важливий прийом, коли раптом на мості Дід'ї зупинив машину. Хлопці тягнули у річку віслюка, той упирався, ревів. Наші друзі вистрибнули з авто й реготали рівно двадцять хвилин. Жертвуючи етикетом і бенкетом, вони не проминули нагоди повеселитися з кумедної картини. Бо вони – французи»*[17, с.9].

Посмішка має особливе місце серед невербальних мімічних засобів спілкування. Вони часто використовуються і є стереотипно характерними для

представників деяких етносів та культур. Проте посмішка, як і погляд, може виражати різноманітні почуття людини.

На невербальні способи спілкування мають вплив особливості національного темпераменту. Кількість жестів, інтенсивність жестикуляції, наявність тактильного контакту інтерпретується носіями культури неоднаково. Аналіз елементів невербальної комунікації допомагає краще зрозуміти способи, за допомогою яких виражається міжкультурний сенс спілкування. Володимир Манакін зазначає, що найважливішою особливістю невербальної комунікації є те, що вона здійснюється за допомогою всіх органів чуття: зору, слуху, дотику, смаку, нюху, кожен з яких утворює свій канал комунікації. На думку дослідника: «...на основі слуху виникає акустичний канал невербальної комунікації, по ньому надходить паравербальна інформація. На основі зору складається оптичний канал, по якому надходить інформація про міміку і рухи (кінесіку) людини. Він дозволяє оцінити позу і просторову орієнтацію комунікації (проксеміку). На основі дотику працює тактильний канал, на основі нюху – ольфакторний. До невербаліки також відносять розуміння і використання часу – хронеміку. Всі елементи невербальної комунікації тісно пов'язані один з одним, вони можуть взаємно доповнювати один одного і вступати в протиріччя один з одним» [38, с. 206]. До невербальних засобів спілкування можна віднести «мову одягу». У деяких випадках одяг указує на соціальний статус, при наявності національних мотивів – на національність, професію.

«Мова одягу» може допомогти в разі незнання мови під час перебування в іншій країні чи іншомовному середовищі. Про це пише Андрій Курков: *«Андрюс витягнув із кишені куртки пухнастий червоний клоунський ніс на гумці, почепив його... Андрюс зупинився, скорчив здивовану фізію і став махати дітям, що кружляли на каруселі, які також його помітили і тепер, як тільки клоун з'являвся в їхньому кругозорі, розглядали його жадібно та з цікавістю.*

А коли карусель сповільнила своє обертання та зупинилася, і мами з нянями познімали своїх малюків із конячок, дітлахи самі потягнули дорослих ближче до чоловіка з червоним клоунським носом...Андрюс просто нахилився, махав руками, робив вигляд, що втрачає рівновагу й ось-ось впаде. Опускався різко навпочіпки і заглядався по-собачому в небо. Коротко кажучи, пустував від душі. Діти сміялися, мами з нянями всміхалися, перемовляючись між собою.

Хвилини через три клоун сповільнив свої рухи і немов поплив, захитався, не зводячи з дітей погляду. Потім схопився руками за голову і ніби став її руками нахилити. І сів знову навпочіпки. Висока струнка мулатка відпустила руку білог омалюка, щоб витягти з гаманця монетку. Підійшла, поглядом шукаючи, куди б її опустити» [32, с.66].

У доповненні професійними жестами одяг клоуна допоміг молодому литовцю знайти роботу й комунікувати в мультикультурному суспільстві.

Певні елементи одягу чи прикраси є важливим атрибутом належності до «своїх» - представників субкультури чи інших спільнот. Описуючи пригоди своїх героїв на фестивалі хіпі біля водоспаду Шипіт, Катя Кулик указує на наступний факт: «Ми...з Франсуа плануємо, як нам замалюватись під хіпі. У нього на руці два браслетка з ниточок, і він ділиться одним зі мною...Можемо плести браслетки і дарувати їх сусідам по табору...»[29, с.115].

Відповідність стилю одягу ситуації комунікації є проявом вихованості, поваги до співрозмовника. Мирослав Дочинець так описує свої враження від відвідування Албанії: «У тихому зачаруванні ходили ми вулицями. В канобах – тавернах подавали чорне терпке вино з анчоусами, білим хрустким хлібом та зеленою олією...Нам зустрічалися чоловіки в білих сорочках і чорних капелюхах. Вітаючись, вони підносили догори вказівний палець. Вулиці були такі вузьенькі, що огрядні жінки розминалися боком, пильнуючи, аби не забілили білим каменем жакети»[17, с.43].

У Ольги Токарчук читаємо: „*Powracały doń też słowa doktora Sokołowskiego z czasów, kiedy ten zaczął go leczyć i zмагаć się z jego apatią – że życie należy uczynić apetycznym. Tak, apetycznie, to lepsze słowo niż „gemütlich”, pomyślał Wojnicz, odnosilo się bowiem nie tylko do przestrzeni, ale także do wszystkiego innego – do przestrzeni, ale także do wrzyskiego innego – do czyjegoś głosu, do sposobu mówienia, siadania w fotelu, wiązania chustki pod szujką, do tego, jak ułożone są csasteczka na talerzyku. Przeciągnął palcemhj stole...i dopiero po chwile z przesrachim zauwarzył w fotelu przy oknie szczupłego mężczyznę o wyrazistych ptasich rysach...Mężczyzna , równie zmieszany tym odkryciem jego samotności wstał i przedstawił się dość oficjalnie, po niemiecku, z dziwnym śląskim akcentem...*”[90, с.21]. Поєднання одягу й інтонації дає враження про співрозмовника. Важливу роль у спілкуванні відіграє інтонація. Відомою в народі є поговорка «важливо не що говорять, а як». Тембр голосу створює бажання чи небажання в слухачів сприймати співрозмовника. Таку ситуацію майстерно описує Ольга Токарчук: «*Obajbyli, zdajesię, równienieśmiali, bo przez chwilę stali naprzeciwko siebie w niezręcznym milczeniu, jeden czekał, aż drugi wypowie jakieś konwecjonalne zdanie*» [90, с.23].

Акцент на концепті ‘зовнішність’ знаходимо в романі «Емпрузjon» Ольги Токарчук. Знайомлячи героя роману з його співрозмовниками, авторка спочатку описує взуття, а потім самих чоловіків. Можна зробити висновки, що стиль одягу відповідає характеру особистості, національним ознакам, комунікаційній ситуації. У наведеній цитаті відразу поєднано опис взуття та їх власників, щоб показати влучність характеристики людини та елементи одягу, що їй відповідають: «*Oto podstołemjstpięć parnóg, azachwilę pojawię się szósta. Każdaznichobuta...*

Pierwsze buty poznajemy – to ta sama marna para...skórzane pantofle na cienkich podeszwach...

– *Walter Frommer, zapięty pod szyję, z monoklem w oku...*

Po lewej ich stronie, wręcz

– *...Herr August...człowiek o*

przeciwniedwa ruchliwe buty, czarne z białymi czubkami, zupełnie nie na miejscach górach, bo wydaje się raczej miejskie, wrznięte prosto z pasażów i galerii sztuki...

A dalej są pięknie wypastowane i zasznurowane ponad kostkę skórzane trzewiki. Ich nieskazitelna odbija małymi, rozmytymi plamkami światło z salonu. Światło na wygranu. Ich czubki stukają się ze sobą po dziecinnemu...

Na pustym miejscu ...pojawia się chodaki, stopy w grubych wełnianych skarpetach wysuną się z nich...

Potemwidzimy smutny, wsuwany trzewik bez sznurowek. Tonie w nim szczupła kostka nogi obciążona ręcznie robioną skarpetą

zadziwiająco północnych rysach...o nasmarowanych brylantyną włosach iwypielęgowanych rękach.

– *...Tchilo von Hahn, student z Berlina, bardzo szczupły i blady... Miał szkliste od gorączki oczy, które zdawały się odbijać wszystko co widzą...*

– *Willi Opitz – gospodarz...*

– *Przenosił wzrok obok, na postawnego mężczyznę z burzą siwych włosów... był to Longin Lukas z Królewca, który mówił o sobie „dżentelmen”... [90, c.49-51]*

Ольга Токарчук не відразу знайомить зі співрозмовниками, а помістила частину одягу і їх господарів окремо, пропонуючи читачеві самотійно дібрати до пари взуття їх господарів. Такий прийом дозволяє візуалізувати літературних героїв.

У міжкультурній комунікації важливо слідкувати за власними емоціями. Погляд має безпосереднє відношення до інформації, яка передається вербально. Неприховані почуття вказують на непрофесіоналізм співрозмовника й при діловому спілкуванні стають недоречними. «Ахмеду іронія в голосі дівчини явно не сподобалася. На якусь мить його погляд став

презирливим, але презирство тут же зникло, залишивши місцеві одстороненню й байдужості, з якою він проводив цю «екскурсію» з самого початку» [32, с.90].

До екстралінгвістичних (невербальних) засобів спілкування відноситься плач, який є засобом вираження відношення мовця до ситуацій, що виникають в процесі спілкування, особливо в незрозумілих ситуаціях. Мирослав Дочинець описує історію українки – заробітчани в Італії: *«Віра з Борщева: «Приїхала до Неаполя (Наполі по їхньому). Вимордувана, розгублена, німа, бо жодного слова не знаю. Господарі з дороги посадили мене на кухні за стіл. Поклали миску, а в ній - необібрана варена картоплина, морквина, бурячок, помідор. І це залите окропом з цятиною зеленої оливи. Їж, припрошують. А я плачу: наслідуються з мене – у нас такі помії дають. Дивлюся, вони й самі стали тим вечеряти. Так смачно їдять.»...»[17, с.31].*

Кінетика – розділ паралінгвістики, який займається вивченням мови жестів. Мовою жестів може передаватися набагато більше інформації, ніж вербально. Неповторною мовою жестів є танець. Ця мова підсилена враженням від музики, можливо спогадами минулого майстерно змальована в автобіографічній повісті Романа Іваничука «Танго». Через багато років автор зустрічає свою кохану з студентських років, яку несвідомо шукав, коли звучала мелодія «Танго» Б. Веселовського: *«Ї коли та мелодія, в солону сльозу перемінена, скропилася й запекла, проникнувши до дна серця, у проїмі вхідних дверей з'явилася панна з котильоном в руці. Була вона схожа на ...Богданку, тільки кудись поділася дурманна врода дівчини, ніби розчинилася в рисах зрілої жіночості...Ми пливли поміж парами, ні на кого не звертали уваги, ми були зайняті рисунком свого танцю: Богданка кружляла довкола мене, пробувала втекти, а я ловив її, клав на простягнуті руки...А втім, танго не знало інших фігур – у ньому перевалював лише дотик – гарячий і ніжний як кохання...» [20, с.38].*

«Сальса – це найчудовіший у світі танець, - пише Катя Кулик, - навіть гарніший за лебединий пухнастий пух. Сальса – це вібрації цілого континенту, це безсонні ночі...це маргаринові ромові вечірки в барах і на пляжах...Сальса – це танець злиття, але не вульгарності, пристрасті, але віддаленої» [29, с.9].

Лінгвоцентризм вивчає будь – які види комунікації, пов'язані з людським мовленням. Невербальна комунікація слугує для підсилення чи послаблення семантичного значення слів. Жестові, візуальні, екстралінгвістичні засоби є похідними від вербального спілкування й доповнюють один одне. Важливим у спілкуванні є вміння читати невербальні сигнали. На думку психологів, людина сприймає 30% вербальної інформації і 70% невербальної. Невербальні засоби спілкування дозволяють зрозуміти неприховані почуття й думки співрозмовника.

Отже, невербальні засоби відіграють значну роль у процесі міжкультурної комунікації. Підсумовуючи вищезазначене, робимо висновки: ставлення до співрозмовника формується під впливом першого враження, що є наслідком невербаліки: одягу, жестів, міміки, постави, манер тощо.

За допомогою жестів, міміки можна прослідкувати зацікавленість співрозмовника, ступінь його довіри. Регуляторами міжособистісної взаємодії виступають постава, поза, вміння співрозмовника тримати дистанцію.

Мовленнєві акти завжди супроводжуються невербальними засобами спілкування. Їх поєднання є проявом комунікативної компетентності, успішного засвоєння правил міжкультурної комунікації.

III. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД

3.1. Переклад художнього тексту як засіб міжкультурної комунікації

Полілінгвальне спілкування людей стало можливим завдяки перекладу. Світова культура твориться на основі самотності етносів, які є носіями культури. Важливу роль у міжкультурній комунікації відіграють вербальні й невербальні канали спілкування, національний мовний етикет. У процесі дослідження міжкультурних порозумінь під час перекладу дослідники, зокрема М. Макадзеба, зазначають, що «комунікативні стратегії різних культур формуються у співвідношенні до поведінкових норм даної культури, до припустимої бажаної поведінки всередині культури» [37, с.22]. В. Нікішина звертає увагу на те, що «комунікативні канали культури відображають ціннісні ієрархії, які є різними в різних культурах і спричиняють проблеми у порозумінні з представниками цих культур» [43, с.46].

Розгляд перекладацької діяльності як виду міжкультурної комунікації ґрунтується на розумінні мови як компонента культури.

Носієм актуальної інформації є слово. Передане в ході повсякденної мовної комунікації, воно «акумуляє соціально-історичну, інтелектуальну, експресивно-емоційну, оцінну інформацію, а також інформацію загального та конкретно національного характеру, в чому і полягає культурний компонент смислової структури слова» [58, с.58].

Однією з форм відображення міжкультурної комунікації є література. Кожен її вид послуговується відповідним видом перекладу. Художній літературі притаманний художній переклад. Проте на відміну від музики чи образотворчого мистецтва, твори яких сприймаються представниками різних національностей безпосередньо, шляхом візуального контакту, іншомовні літературні твори потребують перекладу, тому що полілінгвізм, білінгвізм не є притаманним явищем для широкої аудиторії читачів.

«Художній переклад - вид словесної творчості, внаслідок якої тексти, написані однією мовою, відтворюються засобами іншої лінгвальної системи. Він також є одним із найбільш очевидних проявів міжлітературної, а тим самим і міжкультурної взаємодії» [46, с.205].

Варто зауважити, що художній переклад є продуктом міжлітературної комунікації, посередником між двома мовами, який багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного спілкування.

Визначаючи літературні твори як джерело міжкультурної комунікації, слід розглядати текст як інструмент такої комунікації. Перед перекладачами постають проблеми, пов'язані з тим, що одні й ті ж ситуації, відображені в текстах, отримують різне осмислення в мовах. Вихідний текст, як правило, трансформується не тільки в іншомовну систему, а й подається в іншому культурному вимірі. Тому перекладачу необхідно зорієнтуватися в особливостях культури, зазначеної в тексті, подати її в термінах свого мовного середовища. При перекладі художнього твору це завдання ускладнюється тим, що автори вживають метафори, фразеологізми, діалекти, відповідники яким важко, чи зовсім неможливо знайти в інших мовах. Приклад наведено в таблиці.

Таблиця 3.1.

Фразеологізми, вислови, характерні для носіїв польської мови, що зустрічаються в обраних творах

Фразеологізми, вислови характерні для носіїв мови	Дослівний переклад	Можливий переклад з використанням українських відповідників (переклад власний)
<i>Magda nigdy nie miała ręki do kwiatów</i> [79, с.9].	Магда ніколи не мала рук до квітів.	Магда ніколи не мала хисту до квітів
<i>Doktor tylko rzucił nań</i>	Лікар тільки кинув на	Лікар лише глянув на

<i>okiem</i> [90, c.27].	нього оком.	нього.
<i>Naglie zdał sobie sprawę</i> [90, c.30].	Раптом здав собі справи.	Раптом він зрозумів.
<i>Wojnicz celował stopami w środek płaskich dużych kamieni....</i> [90, c.37].	Войніч цілив підошвами в середину плоских великих каменів.	Войніч цілив ногою в центр великих плоских каменів.
<i>Język wysechł mu na wiór, na gardle czuł obręcz</i> [90, c.40].	Язык висох йому на скінку, на горлі відчув обруч.	Його язык пересох, і він відчув, як здавило горло.
<i>Nie ma złego, co by na dobre nie wyszło</i> [90, c.42].	Не має злого, що на добре не вийшло.	Не було щастя, та нещастя допомогло.
<i>Życie musi się toczyć dalej</i> [90, c.53].	Життя має іти далі.	Життя продовжується.
<i>I znika na amen</i> [85, c.176].	І зникає на амінь.	І помирає.
<i>...jako reporter z szaleństwem w oku... ...ale gena nie wydlubiesz...</i> [90, c.25]	...як репортер з божевіллям в окуале ген не видлубеж...	Як репортер із божевіллям в очах... Генами не знехтуєш...
<i>Czas umysł platają figle</i> [90, c. 25].	Час з розумом заплутує витівки.	Час грає з розумом.
<i>...jak masz dwadzieścia parę lat, to spokoj twoich starych nie jest na szczycie listy priorytetów</i> [90, c.23].	Коли маєш двадцять і пару років, спокій твоїх старих не є у верхній частині списку пріоритетів.	Коли тобі трохи більше двадцяти років, заспокоїти батьків не є пріоритетним бажанням.
<i>...skończyć ten nędzny</i>	...закінчити те	...покінчити з тим

<i>żywot...</i> [82, с.27]	жалюгідне життя...	жалюгідним життям...
<i>Odeszłamiochota</i> [78,с.96].	Відійшло мені бажання.	Не має бажання.
<i>Język stawiał zaciekły opór.</i> [82, с.27]	Язык люто опирався.	Йому ніби залякла мова.

У наведених випадках застосовано різні способи передачі національних реалій і фонових знань. У випадку, коли не можливо віднайти відповідник польським метафорам, фразеологізмам, застосовується описовий, перифрастичний переклад на основі елементів, що вже реально існують у мові. При перекладі наведених виразів зроблено поправки на узус. Слова характеризуються багатозначністю. Система значень слова в польській мові повністю чи частково не співпадає з українською. Перекладач повинен враховувати вимоги узусу – мовних звичок носіїв мови, слів чи словосполучень, які прийнято говорити в конкретній ситуації, навіть якщо вони не відповідають мовленнєвій нормі для звичного сприйняття тексту. У наведених прикладах використано не найближчий семантичний відповідник, а той вираз, який уживається відповідно до української мовленнєвої традиції.

«Переклад, – як зазначає А. Солодка, – уточнюється в умовах контексту, а іноді межує з приблизними значеннями; так званий гипонімічний, або узагальнено-приблизний, переклад, при якому слова вихідної мови, що позначають видове поняття, передаються словами мови перекладу, що називає поняття родово» [59, с.60].

Своєрідність різних картин світу поляків та українців вимагає вираховування полісемії, оскільки метафоричні перенесення часто виступають не тотожними. Українська мова багатша на метафори, образна, слова є багатозначними, мають достатню кількість синонімів. Переклад з української мови на польську є доволі складним процесом. При перекладі втрачається конотація, характерна для української мови. Приклади наведені в таблиці.

Таблиця 3.2.

Приклади перекладу художнього тексту з української на польську мову.

Український художній текст	Переклад польською мовою (власний переклад)
<i>Малювати Францію чорнилом – однаково, що купатися в Ла – Манші у куфайці.</i> [17, с.3].	<i>Rysowanie Francji tuszem to samo, kąpanie w kanale La Manche w podkoszulku</i> (трансформація – дослівно перекласти куфайка не можливо)
<i>Хто добре годує – той лікує</i> [17, с.54].	<i>Kto dobrze karmi, ten leczy.</i>
<i>Море сміється – воно тут найкоштовніший подарунок</i> [17, с.54].	<i>Morze się śmie – to tu najcenniejszy dar.</i>
<i>Отож висотуються з тих лісових тунелів шнурочки святкового люду</i> [20, с.11].	<i>Tak więc z tych leśnych toneli schodzą jak po sznurku święteczni ludzie.</i>
<i>Їхала, веиталася незнайомими вулицями, закохувалася в нові міста, не боялася загубитися, міцно спала в літаках і потягах, проте часто не могла заснути і власному ліжку</i> [12, с.9].	<i>Jeździła, wędrowała po nieznanym ulicach, zakochiwała się w nowym mieście, nie bała się zgubić, spała smacznie w samolotach i pociągach, ale często nie mogła zasnąć we własnym łóżku.</i>

Для перекладу характерним є те, що текст першоджерела містить інформацію, яка відома носіям мови оригіналу тексту, а не перекладу. У міжкультурній комунікації такою інформацією виступають елементи національного одягу. І перекладач повинен володіти відповідними знаннями національної ментальності, традицій, звичаїв. «...wydało się, że miało na sobie mnóstwo spódnic, koszulek, gorsetów, narzutek...Patrzył na czarne sznurowane

trzewiki wystające spod spodnic i halek...» [90, с.38-39]. Уживаючи слово «спідниці» у множині, автор бере до уваги традицію носити верхні й нижні спідниці. До елементів верхнього одягу належали сорочки, корсети й накидки. Слово «Halek» уживається в значенні спідня спідниця, у перекладах іноді зустрічається поняття «під'юбник».

Репрезентаторами своєрідності мовної картини світу є безеквівалентна лексика, яку використовують для означення національно – культурних понять: в українській мові – вишиванка, рушник, вареники тощо; у польській – *żurek, goral*. Слова – реалії часто вживає Ольга Токарчук. Сучасна польська письменниця у своїй творчості звертається до початку століття, що минуло. Такі екскурси дають розуміння формування історико – лінгвістичної картини світу поляків: *«Mieczysław Wojnicz opisał po polsku krótko swoje wrażenia z podróży...Krótkie komentarze dotyczył yglównie posiłków w drodze. Do miejsca «Wrocław/Breslau» dopisał: «Żółta zupa dyniowa, na drugie purée ze skwarkami, kapusta i kotlet zupełnie jak nasz schabowy. Na deser budyn wanilowy z bezą i kompot z jeżyn»...»* [90, с.17]. Авторка використовує дещо не властиві полякам вислови, зокрема *«purée ze skwarkami»*, підкреслюючи походження героя з кресів, зі Львова, на польське ж походження вказує інший вираз *«kotlet zupełnie jak nasz schabowy»*.

При перекладі українського тексту проблеми виникають із лексемою «вареники».

- *Пішли спробуємо вареники, Франсуа! – кажу я.*
- *Це що таке? Вероники? Якась дівчина?*
- *Ні, Франсуа, вареники – це українська страва.... Ми замовили дві порції – я з капустою, він з картоплею...»* [29, с.62].

У перекладі :

- *Chodźmy srobować pierogów, Francous – mówię.*
- *Cotojest? Weroniki? Zupelnie jakaś dziewczyna?*

– *Nie, Francous. Pierogi to kuchnia ukraińska...Za mówiliśmy dwie porcje – ja z kapustą, on z ziemniakami...*» (власний переклад).

На перший погляд, при перекладі тексту труднощів не виникає, якщо вважати, що в польській мові є відповідна лексема – «*pierogi*», проте вона не передає всієї палітри українського значення слова «вареники». Перогі в поляків передусім – *pierogi ruskie* – із смаженою цибулею, картоплею й сиром. Уже зараз можна зустріти з капустою й м'ясом. В українській кухні начинка для вареників більш різноманітна. Тому, наприклад, «вареники з вишнями» – «*pierogi z wiszniami*» не відповідатимуть уявленню поляків про вареники.

Художні тексти є джерелом різних видів мови, у тому числі й розмовної. Стилiстично маркована мова, яка зустрічається в літературних творах, спостерігається й у реальному спілкуванні. Незважаючи на комунікативні мовні табу, що полягають у забороні вживання в мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів і словосполучень, деякі сучасні автори дозволяють собі вживання нецензурних слів, грубих, стилістично знижених виразів. Неприпустимі ілюкції (мовні звороти, що вживаються для досягнення певної мети) є перешкодою для адекватного перекладу. Стилiстично маркована лексика досить часто вживається як в польській, так і в українській сучасній літературі. Не існує однозначної відповіді на питання: чому автори використовують неформальну лексику, описуючи відносини між батьками і дітьми, чоловіками і жінками, в міжкультурній комунікації? Природу виникнення експлітивної лексики намагаються пояснити через функцію емпізи (підсилення емоційності) літературного твору, що вживається в мові для досягнення певного стилістичного ефекту [9, с.350].

Компонентом ненормативної лексики є вульгаризм. Відповідно до законів етики слова із сильним емоційним зневажливим навантаженням не припустимі для міжособистісного вживання. Перед перекладачем постає

проблема перекладу лексем, значення яких відсутнє в словниках. Підібрати український еквівалент польській стилістично маркованій лексиці не завжди важко, тому що деякі лексеми зустрічаються й в українській мові. При відсутності відповідного слова перекладачі, як правило, використовують описовий метод перекладу. Фундаментальним способом перекладу є трансформаційний. Перед перекладачем постає етична проблема, адже переклад є суб'єктивним актом і перекладений текст відображає особистість перекладача. У такому випадку нерідко використовується заміна вульгарних та непристойних для вживання в суспільстві слів.

Наведемо приклади з книги Марціна Меллера (Marcin Meller) «Czerwona ziemia» та Каті Кулик «Пригоди француза в Україні» з можливим перекладом:

1. «Nikt nie potrafił wkurwić go tak jak Monika.» [85, с.10] – «Ніхто не міг розлютити його так, як Моніка». У даному випадку «*wkurwić*» замінено менш експресивним «*розлютити*» про збереженні емпізи тексту.

2. «*Miał mniewdupie* teraz się nagle obudził» [85, с.13] – «Йому було *наплювати на мене*, а тепер він раптом прокинувся.»

3. «*Kurwa. Niechonsię odezwie*» [85, с.13] – «*Прокляття*. Хай тільки відповість». Можливий варіант – залишити лексему без змін.

4. «Отака хуйня, малята» [29, с.44] - «То *bzdura* (як варіант *głupie gadanie*), *kochanie*». Такий переклад виключає агресивність, яка не притаманна вислову.

До комунікативного коду як різновиду мови належить сленг, уживання якого теж викликає труднощі в перекладі. У сучасній міжкультурній комунікації сленг став звичайним явищем. «*Niechjā szlag!*» (Marcin Meller) – «Нехай їй, блін!» «*Czolem, naczelniku, sorki zewsobote...*» (Marcin Meller) – «Привіт, начальнику, вибач, що в суботу...»

Слід пам'ятати, що існує різновид стилістично маркованої лексики – табуїтована лексика. Практично в усіх мовах є слова, заборонені для

вживання. Серед них принизливі назви етнічних груп, які не підлягають перекладу в тому вигляді, у якому вживаються. Проте такі поняття іноді зустрічаються в літературі. «*W takich krajach jak Uganda szkoła przede wszystkim Brytyjczycy, Izraelczycy, Amerykanie, Francuzi, Rosjanie. Ryskich i żabojadów bym wykluczył...*» [85, с.36].

Відображенням сучасного полікультурного суспільства в комунікації є змішування кодів – лінгвістичного феномену переходу з однієї мови на іншу й назад під час розмови носіїв двох мов. Герої літературних творів не усвідомлено переходять у процесі спілкування з однієї мови (діалекту, стилю) на інший. Кодові перемикання забезпечують взаєморозуміння між людьми та комфортність спілкування. Слід пам'ятати, що білінгвам переходити на іншу мову доречно в особистому спілкуванні. Іншомовні слова вживаються як сленг. Використовуються окремі слова чи фрази, що показують низький рівень володіння мовою.. Вставлення іншомовних виразів на діловій зустрічі – неприпустиме явище. Це необхідно пам'ятати й при перекладі текстів.

Роман Іваничук, згадуючи своє студентське життя вживає, вислови з латини. Це пов'язано з тим, що латина була навчальним предметом: «...*те непереборне гріховне почуття намагалися сублимувати загорнутими в латину двозначними свідченнями, на яких, вдаючи, що їх не чують, добре розумілися наші викладачі: «Inter pedis puellarum est fortuna puerrorum», й отримували від панянок сміливу обіцянку, яка зрідка сповнювалась, приносячи найвищу радість: «Propera ad me, amici, ego dabo tib ipisi!»* [20, с.5].

Змішування кодів слід відрізнити від запозичення іншомовних одиниць й уведення їх у власне мовлення. Прикладом є часто вживані слова з англійської мови як в українських, так і в польських авторів – «*Okej*», «*Super*», «*Thisisend*», латини – «*status qwo*».

Недостатня мовна комунікативна компетентність призводить до девіацій у спілкуванні. Обмовки, описки, провали в перекладі пов'язані з

неоднозначністю слів у різних мовах. Для польської мови це можуть бути звичайні слова, що вживаються як діалекти чи сленги, а для українців вони є образливими чи вживаються в інших значеннях. Наприклад: «*Magda była zajebistą dziewczyną*» (К.Кostołowska) – «Магда була **класною** дівчиною». «*...naprawdę słyszałem bardziej **pojebane** historię*» (М.Meller) – «...насправді я чув **божевільнішу** історію». До девіацій призводять так звані «фальшиві друзі перекладача»: «*Drogi **młodzieńce***» (О.Токarczuk) «Дорогий **юначе**». Існують слова, звучання яких указує на інше значення: «*Франсуа сидів на старому **дивані**...*» (К. Кулик) – «*Francous siedził na starym **fotelu**.*» У польській мові «*dywan*» означає «килим». «*Валя принесла **чашку** молока*» (К.Кулик) – «*Wala przyniosła **kubek** mleka*». У польській мові «**czaszka**» означає «череп».

Отже, переклад є суб'єктивною інтерпретацією тексту. Процес перекладу – це прагнення пізнати, зрозуміти іншу культуру.

Професійний перекладач, крім знання мови, повинен бути обізнаним із культурними особливостями, ментальними рисами, звичаями, традиціями, етичними нормами представників мови перекладу. Мовний етикет різних народів має спільні структурні елементи, наприклад: схожі формули вітання, співчуття, прощання, проте існують специфічні національні риси, знання яких є обов'язковим. Семантико – культурна насиченість концептів у різних мовах не однакова, і адекватний переклад багато в чому залежить від обсягу суміщення когнітивних баз власної і перекладної мов у свідомості перекладача. Важливим для перекладача є рівень знання рідної мови, рівень інтелекту та загальних знань.

3.2. Культурні моделі як чинники впливу культури на індивідуальну комунікативну поведінку перекладача

Катя Кулик словами своєї героїні, молодої дівчини, що часто бувала за кордоном, висловила таку думку: *«Я відчуваю, що зовсім не є українкою і що зовсім не ділю людей на різні культури. Навпаки – я частина глобалізованого світу, де люди знають по кілька мов і вільно подорожують, де візи не мають аж такого значення, а гроші на літак не завжди потрібні...Тим не мени, мені хочеться бути тільки тут, в Україні, де найсмачніші черешні і полуниці, де люди бурмотять і посміхаються, де живуть мої батьки...»* [29, с.244]

Процес безпосередньої взаємодії культур, що відбувається в сучасному глобальному світі, здійснюється засобами вербального спілкування, за умови знання мови комунікації, а також за участю перекладача. Переклад став феноменом сучасності в контексті посилення професійних та культурних зв'язків між країнами. Професійно підготовлені перекладачі здатні ефективно забезпечувати міжкультурну комунікацію. Проте, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці, перекладачі повинні володіти не тільки знанням мови, а й мати високий рівень перекладацької компетентності. Під час навчання, крім предметної складової, якій притаманні перекладацькі знання і вміння, необхідно оволодіти відповідним рівнем знань з інших культур. З огляду на те, що в процес спілкування вступають не культури, а люди, що їх представляють, саме перекладач має знайти шлях до здійснення міжкультурного діалогу.

Миколаївська дослідниця А. Солодка наводить приклад щодо визначення терміну «переклад» видатним французьким ученим Ж. Муненом, який зазначав – «переклад – це не проста підстановка слів однієї мови замість слів іншої мови, він завжди пов'язаний з певними перетвореннями, які залежать від співвідношення мов»[31, с.174]. На думку авторки, сам переклад

є метамовою, «оскільки він лексично, лексикографічно, семіотично, в знаковій та фонетичній інтерпретації відрізняється від кожного окремо і є продуктом мов, включаючи їхню семіотику і семантику в своєму формально-граматичному статусі» [31, с.175].

В процесі перекладу важливо враховувати культурно – мовну специфіку тексту, особливості національного характеру її носіїв. А це стає можливим в процесі засвоєння майбутнім перекладачем знань про культурні моделі світу.

«Культура являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених в процесі людської діяльності і включає традиції, норми, цінності, ідеали, знакові системи, характерні для соціальних спільнот (етносу, народу, нації)» [9, с.596]. У процесуальному плані культура є свідомою діяльністю представників різних галузей, результатом якої примноження і збереження культурних цінностей та перетворення їх у внутрішній зміст особистості.[7].

Існує декілька підходів до розуміння культурних моделей. Їх класифікують за епохами: домодерна, модерна, постмодерна. За географічним принципом – культурні моделі Сходу і Заходу. За окремими країнами, до того ж в кожній країні зосереджується декілька культурних моделей, що залежать від рівня полікультурності чи мультикультурності суспільства. Людина є такою, якою її сформувало оточення. Міжкультурна комунікація у процесі перекладу визначається як діяльність, взаємодія суб'єкта з відповідною культурною моделлю. У процесі комунікації можливе поєднання декількох культурних кодів.

Структура перекладацької діяльності обумовлює наявність інтеграційного об'єкту, в якості якого виступає дискурс. «Під дискурсом у перекладацькому аспекті розуміють вербально опосередковану професійну діяльність перекладача» [58, с.59]. На думку А. Солодкої, у дискурсі формується професійна мовна особистість перекладача, відбувається взаємодія різних видів знання. [58, с.60].

Для ефективної підготовки перекладачів у закладах вищої освіти для практичних завдань доцільно використовувати літературні твори, які відображають національні колорит та мовні особливості картин світу. Такі завдання сприяють підвищенню знань з культури, дають образну картину її сприйняття.

Деякі науковці поряд з монографічними працями видають різножанрові літературні твори. Прикладом є збірка фейлетонів про мову знаного польського філолога Яна Мьодка (Jan Miodek) «Polszczyzna. 200 felietonów o języku». Пан професор, у доступному для широкого загалу читачів жанрі, порушує проблему мовних помилок, що часто допускаються політиками, журналістами й просто пересічними громадянами, пояснює їхнє походження і наводить правильні варіанти мовлення.

Наприклад, як автор характеризує одну з проблем сучасного міжкультурного спілкування – запозичення іншомовних одиниць, зокрема англійських слів (фрагмент 1):

*«W jednym z **internetowych sprawozdań** z meczu piłkarskiego czytam: «Nie zagrał na international level». A w pewnym artykule publicystycznym poświęconym współczesnej Polsce: «Jest to już zupełnie inny level», «Przeglądałem krajobraz żeby dokonać apdejtę dobrze niegdyś znanych okolic».*

*Jestem przekonany, że wielu Polaków nie w pełni zrozumie przewołane fragmenty. Co to jest level, co to jest **apdejt**? – zapytają... Doskonale rozumiem ich odczucia, bo każdy chciałby bez przeszkód odbierać taki czy inny tekst... To jest znak czasów: odchodzenie od tradycyjnych przerywników wyrazowych greckich, łacińskich, francuskich, niemieckich, rosyjskich, używanych przez moje pokolenie... i funkcjonowanie w powszechnym obiegu form angielskich.*

O przykłady nietrudno. – Jeśli w tej czy innej sytuacji nie posłużę się naszym «Przepraszam», do końca życia będę wyrzucał z siebie francuzkie «pardon»... [86, s.49].

«Gdy wracałem ostatnio do domu pociągiem, w wagonach wyświetlała się co kilkadziesiąt sekund formuła **stacja** końcowa: Wrocław Główny, a po niej angielska: **destination**: Wrocław Główny. Ciekawie, jak długo się jeszcze utrzyma owa stacja końcowa - pomyślałem» [86, c.73].

З властивою для вченого іронією, Ян Мьодек висловлює своє ставлення до сленгу (фрагмент 2): «Najbardziej natarczywą formą wyrażającą superlatywne odczucia stał się ostatnio pochodzące z języka angielskiego «łal» (w oryginalnej pisowni: wow). Pewnie pod wpływem rodaków z zagranicy wycofano z obiegu to brzmienie z filmowego zwiastuna TVP Polonia. Za to w reklamie «łalkają» dosłownie wrzyscy – kilkuletnie dzieci, kobiety i mężczyźni w każdym wieku i przy każdej okazji, w której należy wyrazić aprobatę (podziw) wobec takiego czy innego polecanego odbiorcom produktu» [86. c.52].

Ще один приклад (фрагмент 3) присвячений аналізу молодіжного сленгу, що виник у результаті трансформації власне польського слова «weź» (візьми): «Wróciłem kiedyś ze spaceru, pod czas którego na jednym z billboardów placówki handlowej: «Weź nas odwiedź». Natychmiast przypomniałem sobie w tym momencie wizytę sprzed lat jednego z moich kolegów z córką, która na każdą uwagę ojca reagowała zwrotem «tato, weź», znaczącym tyle, co «tato, daj spokój, przestań, nie mów». Od razu przyszło mi też na myśl cyniczno-żartobliwe powiedzenie «Wziął i umarł» [86, c.177].

Робота з текстом має подвійне значення: по – перше, дає уяву про фейлетон як жанр, особливостей якого обов’язково потрібно дотримуватися при перекладі, по-друге, уяву про те, що таке «porawna polszczyzna». Окрім того, знайомство з високопрофесійними текстами формують особистість перекладача.

Звернемо увагу на особливості перекладу наведених фрагментів. Фрагмент 1: «В одній публікації в інтернеті про футбольний матч я прочитав: «Він не грав на міжнародному рівні (**level**)». А в публіцистичній статті, присвяченій сучасній Польщі: «Це зовсім інший рівень (**level**)». «Я

оглядав колись відомий пейзаж (*dokonać ardejt*). Я чудово розумію їх почуття, тому що кожен хотів отримати той чи інший текст без будь – яких перешкод... Ознакою часу є відхід від традиційних грецьких, латинських, французьких, німецьких, російських вставних слів, якими керується моє покоління...і які функціонують в загальноприйнятих англійських формах.

Наведу декілька прикладів. Якщо в тій чи іншій ситуації я не вживатиму наше «вибачте», то до кінця життя буду виривати з себе французьке «*pardon*»...». «Нещодавно,коли я повертався додому потягом, то у вагонах кілька десятків секунд висвічувалося повідомлення: «кінцева станція Вроцлав Головна». Потім теж саме англійською «кінцева станція (*destination*) Вроцлав Головна.» Цікаво, – подумав, – скільки ще протримається кінцева станція польською (*stacja końcowa*)?» (власний переклад).

У даному фрагменті перекладацькі трансформації застосовуються до виразу «*internetowe sprawozdanie*», що дослівно перекладається як «інтернет звіт», що у такому вигляді не є вживаним. І використання англійського «*level*» замість польського «*poziom*» і «*ardejt*» (польський відповідник – «*uaktualnić, zmodernizować, unowocześnić*»). Проте доцільніше залишити без перекладу «*pardon*» французькою, «*destination*» англійською та «*stacjakońcowa*» польською мовами, щоб передати думку автора.

Фрагмент 2: «Найвживанішою формою вираження надзвичайних почуттів останнім часом стало англійське «*Вау*» (оригінальне написання «*wow*»). Ймовірно, під впливом співвітчизників з-за кордону, цей вислів було запозичено з трейлерів фільмів ТВ Polonia. Проте в рекламі «вавкають» буквально всі: маленькі діти, різного віку жінки і чоловіки – кожного разу, коли потрібно висловити схвалення (захоплення) товаром, рекомендованим для споживачів» (власний переклад).

Фрагмент 3: «Якось, повертаючись з прогулянки, на білборді одного з торгових центрів прочитав: «Візьми і нас відвідай». У цей момент

пригадалася розмова одного колеги з донькою. На кожне зауваження батька вона відповідала: «Тату, візьми», що мало означати: «Тату, зупинись, не говори». Відразу спала на думку жартівливо-цинічна приказка «Взяв і помер»» (власний переклад). При повній трансформації виразу «*Weź nasodwiedz*», наприклад, «Завітайте до нас» чи «Відвідайте нас» призвело б до втрати іронічності тексту автора та того коду, який він намагався передати.

Інтеграційним об'єктом, що поєднує велику кількість культурних кодів виступає дискурс, як вербально опосередкована професійна діяльність перекладача, особливе використання мови в процесі перекладу. Така діяльність опосередковано вимагає знань культури, ментальності, національних особливостей у разі їх використання в літературному творі. Таким чином формується інтегральна модель дискурсу. Концепт 'виховання' у єврейській родині майстерно, декількома реченнями передає Ольга Токарчук в творі «Е.Е». Твір, перекладений українською мовою, дає можливість ознайомитись з професійним перекладом. Описуючи особистість запрошеного на спиритичний сеанс лікаря, авторка пояснює його розгубленість, небажання вірити в надприродне, одночасно, існування такої віри далеко, в глибині душі, є результатом родинного виховання: «*Doktor Löwe miał do duchów stosunek mieszany, nie zupełnie wiedział, co myśleć o takich sprawach. Urodzony w Królewcu i wychowany jako ortodoksyjny Żyd, głowę miał w dzieciństwie nabitą dybukami, goleniami, aniołami, dziwnymi, niewytłumaczalnymi tajemnicami stworzonego przez Boga świata. Lata jego studiów medycznych przypadły na okres pary i żelaza i nad tą dziecięcą wiarą zapadła ciężka kłapa, która zwykle oddziela w domach jasne, czyste pomieszczenia mieszkalne od ciemnej i wilgotnej piwnicy. W świecie medycyny, prawdziwej nowożytnej nauki, nie było miejsca na duchy. Naukowe słowo "histeria" stanowiło klucz do chorób nerwowych i doktor Löwe jeszcze tego samego wieczoru, kiedy wezwano go do Erny, przywołał w pamięci ten termin i trzymał się go» [89, с.39].*

У перекладі з польської мови Остапа Сливинського фрагмент звучить таким чином: « *Щодо духів у доктора **Льове** були змішані почуття, він і сам насправді не знав що про це думати. Народився він у Кролевіці, зростав у сім'ї ортодоксальних євреїв, і з дитинства його голова була набита дибуками, големами, ангелами, різними дивними і незбагненими таємницями, що наповнювали створений Богом світ. Роки його медичних студій припали на епоху пари і заліза, і цю дитячу віру **прикрила важка льода**, яка в домах відділяє чисті житлові приміщення від темного вогкого льоху. У світі медицини, справжньої сучасної науки, не було місця для духів. Наукове слово «істерія» було ключем до нервових хвороб, і того ж вечора, коли доктора Льове викликали до Ерни, він пригадав цей термін і тримався за нього» [60, с.43]*

Ольга Токарчук декількома фразами розкриває ментальний світ ортодоксальних євреїв, починаючи з правопису прізвища лікаря («*Löwe*») й закінчуючи демонстрацією того, як зміна культурної картини світу з традиційної на модерну (*Lata jego studiów medycznych przypadły na okres **pary i żelaza***) змінила світобачення ортодоксального єврея. А застосування метафори «*ciężka klapa*», показує наскільки важкими для нього були ці зміни.

Перекладачеві вдалося відтворити настрої автора, максимально наблизивши переклад до оригіналу. І в оригіналі, і в перекладі відсутнє пояснення слів «дидуки» (в інших перекладах «дідуки» – душі, що не знайшли спокою), «големи» (одушевлені антропоморфні істоти в єврейській міфології, створені рабинами із штучного матеріалу) з огляду на загальну культуру читача й, відповідно, перекладача.

Отже, професійна підготовка перекладача залежить не тільки від рівня володіння мовою оригіналу, а й від рівня загальної культури. На особистість перекладача значний вплив мають такі чинники, як: міжкультурна діяльність, знання різноманітних культурних моделей. Міжкультурна діяльність виступає як знакова, де знаком є світ.

Для підготовки конкурентноспроможного фахівця варто опановувати досвід висококваліфікованих професіоналів, використовуючи в процесі навчання існуючі якісні зразки професійних перекладів, які одночасно розвиватимуть і загальну культуру студентів.

Міжкультурна комунікація є спеціальною діяльністю. У взаємодії перекладач – текст – замовник чи читач створюється можливість для моделювання об'єкта перекладу. Таким чином виникає можливість виділити в його структурі вербальні і ментальні компоненти, які сприяють вивченню мови та розвивають різносторонні знання.

ВИСНОВКИ

Аксиома сьогодення – «світ змінюється». Він мінливий і зміни відбуваються надто швидко, зумовлюючи зміни в поведінці людей. Відкриваються кордони, і таким чином розширюється сфера спілкування людей. Сучасні глобальні трансформації викликають зацікавленість культурою різних народів світу. Спочатку міжкультурна комунікація була сферою професійної діяльності представників бізнес-структур. Перші наукові дослідження стосувалися особливостей крос-культурної комунікації менеджерів, представників туристичного бізнесу тощо. Згодом сфера досліджень розширюється, включаючи дослідження комунікативних процесів представників національних культур у різних сферах соціального життя.

Поняття міжкультурної комунікації достатньо досліджене представниками різних наук: соціології, політології, філософії, теології, літературознавства. Міжкультурна комунікація в узагальнюючому вигляді являє собою взаємодію представників різних культур, що здійснюється в просторі й часі. Вступаючи в діалог, представники різних культур виявляють притаманні їм національні особливості, ментальні риси, звичаї, традиції. Саме поняття є багатоаспектним і означає взаємодію індивідів як носіїв власних культур, досягнення взаєморозуміння між ними, зберігаючи власні національні картини світу. Чинником соціальної комунікації є діалог культур. Він розвивається в процесі комунікації етносів, націй, національних груп і спрямований на згоду між ними. Діалог культур – це перш за все інтеракція, орієнтована на взаєморозуміння, що передбачає відтворення культури, а також особистісних якостей комунікантів.

Аналізуючи теоретичні дослідження науковців проблем міжкультурної комунікації, звертаємо увагу на питання, що логічно виникає – наскільки можливий діалог між представниками різних культур? Процеси комунікації

реалізуються не тільки в усній, а й у писемній формах. Продуктом мовленнєвої діяльності у писемній формі є текст. Текст створюється на основі використання соціально значимих одиниць мови і є структурним елементом діалогу. Окрім того, текст виступає посередником між автором і реципієнтом. У міжкультурній комунікації текст являє собою складне утворення, що поєднує культурно-національні еталони, набори кодів, які є «чужими» для представників інших культур.

Культурною формою, притаманною для високорозвинених культур та одним із способів міжкультурної комунікації виступає література. Вона в широкому значення виступає як сукупність текстів, які зберігають і поширюють різноманітну інформацію. У вузькому розумінні – це мистецтво слова чи художня література. Художня література впливає на інші види мистецтв. Будь-який із цих можна передати через слово. За допомогою слова дійсність зображується комплексно. Автори використовують природне мовлення, доступне читачеві, описують ситуації, учасниками яких ставали особисто чи моделювали ситуації, зрозумілі для читача. У цьому і полягає унікальність художньої літератури.

Основою будь-якого мистецтва є художній образ. Поряд із традиційними образами, у сучасній польській та українській прозі акцент ставиться на художній концепт, що відображає постіндустріальну картину світу з її новими можливостями міграції населення, взаємопроникнення культур, моделювання сучасного літературного героя. Це зумовлює сюжетні лінії, лінгвокультурні особливості творів художньої літератури, використання авторами металогічних образів, образів-символів.

Визнання художньої літератури засобом міжкультурної комунікації дає можливість, через зображені в ній сюжети, розкривати проблеми міжкультурної комунікації. З наведених фрагментів текстів можна зробити висновки, що зазначені проблеми виникають через особисті фактори, що полягають у перенесенні в «чуже» середовище власної ментальної культури,

попередній досвід спілкування з представниками інших народів, несприйняття певних усталених звичаїв чи традицій; ситуаційні фактори – це можуть бути короткотермінові обставини, що вплинули на комунікативні процеси (образа, непорозуміння, стереотипне ставлення); культурні впливи. У деяких випадках взаємопроникнення культур призводить до втрати національної ідентичності. До таких випадків відносять довге перебування за кордоном під час подорожей чи в разі роботи, часті і тривалі стосунки з іноземцями. У такому випадку постає проблема повернення до національних коренів, національної культури. Зазначені впливи часто переплітаються під час спілкування представників різних культур.

Міжкультурна комунікація охоплює як вербальні, так і невербальні компоненти. Достатньо сильним компонентом, що перешкоджає ефективній міжкультурній комунікації, є страх, нерозуміння невербальних сигналів: жестів, поглядів, інтонацій; порушення особистих кордонів під час спілкування. Важливим чинником невербальної комунікації може бути одяг, постава людини, навіть сприйняття чи несприйняття національної кухні. Автори художніх творів як засіб невербальної комунікації описують національні танці.

Відображення складників міжкультурної комунікації в текстах художньої літератури польських і українських авторів демонструє позицію представників різних народів до зазначеного питання. Узагальнюючи текстові фрагменти, робимо висновки, що і польські, і українські автори однаково вирізняють проблеми спілкування в мультикультурному середовищі, використовують спільні лінгвокультурні засоби щодо їхнього зображення, виробляють правила щодо подолання проблем:

- сприймати мову і спосіб спілкування представників різних культур;
- навчитися розрізняти невербальні засоби спілкування;
- уміти пояснювати власні сигнали передачі інформації;

– не втрачати зв'язок із власною культурою, зберігати національну ідентичність.

Звертаючись до теорії літературознавства, визначаємо засоби, якими автори впливають на емоції читачів, таким чином формують у них ментальну картину світу. Це перш за все фразеологізми, метафори, конотації простору, часу, кольору тощо.

Однак комунікативна функція обмежена мовним бар'єром. Культурний компонент значення слова реалізується через зіставлення з іншими культурами. Засобом такого зіставлення є переклад. Сучасні дослідники вважають переклад феноменом міжкультурної комунікації. Для сьогодення характерним є поширення письмових перекладів, які відкрили доступ до культурних досягнень інших народів.

У дослідженні переклад і перекладацька діяльність розглядаються в контексті засобу міжкультурної комунікації й формування предметної компетентності фахового перекладача на фрагментах текстів, які демонструють можливі труднощі в психолінгвістичному плані, тобто взаємодії мови, мислення й мовної орієнтації перекладача.

Підготовка перекладача літературних творів здійснюється в процесі навчання. Така підготовка включає кілька рівнів:

- базовий, що включає формування знань про переклад, перекладознавство;
- методологічний – оволодіння специфічними знаннями і вміннями, необхідними для певного виду перекладу, наприклад, художніх творів;
- дискурсивну, тобто спеціальні знання про творення дискурсу, його жанрових різновидностей у мові перекладу та власній мові.

Перекладач виступає посередником не тільки між двома комунікантами, а й представниками різних культур, можливо, різних сфер діяльності. Тому він повинен розуміти соціолінгвістичні особливості тексту оригіналу, традиції, норми спілкування оригіналу тексту та мови перекладу.

На основі сумарних знань визначаються стратегію перекладу. У результаті взаємодії двох і більше культур у процесі перекладу виникає таке явище як метамова перекладу. Метамова поєднує національну, ментальну і лінгвокультурну складові тексту. В ході перекладу можливі розбіжності між висхідним текстом та перекладом, зумовлені орієнтацією перекладача на властивий його культурі культурний простір. Художньому твору притаманний національний колорит.

Дослідження не мало на меті здійснення детального аналізу висхідного тексту і перекладу. Завдання полягало в тому, щоб показати способи передачі національно-специфічних реалій і фонових знань польських і українських художніх текстів. Мова виступає компонентом культури. У процесі перекладу взаємодіють не тільки дві (можливо, більше) мови, а й дві культури, які мають як спільні, так і відмінні риси. Належність до спільноти слов'ян зумовила достатньо спільних рис, притаманних українській і польській культурам. Проте існують і суттєві розбіжності в лексиці, граматиці, національній специфіці побудови тексту. Названі чинники потрібно враховувати під час перекладу, тому що похибки в мовно-культурній специфіці тексту призводять до конфлікту культур. Тому, чим більше знань в українського перекладача про польську культуру чи навпаки тим більше можливостей для уникнення комунікативних невдач.

Висхідний текст і його переклад сприймаються як два різні твори. Таке сприйняття трансформується в двомовні видання, які дають можливість читачу порівняти оригінал з перекладом, збагатити свої знання про ту чи іншу культуру. На сьогодні переклад є одним із дієвих засобів подолання культурних бар'єрів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: збірн. матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Харків, 1996.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnuk> (Дата звернення 15.08.2022)
4. Бондаренко Р. Особливості перекладу як різновиду міжмовної комунікації. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку*: тези II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 43-45.
5. Брожек Анна. Мислення і мовлення. Навколо думок Казимежа Твардовського. *Studiamethodologica*, 2014, (38). С. 31-38.
6. Бугаєва Анна. Усе буде Париж. Золотоноша: Видавництво Раїни Н., 2022. 208 с.
7. Бурак О.С. Кроскультурна комунікація як наслідок глобалізаційних кроскультурних контактів. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Grani/2012_5/27.pdf (дата звернення 04.09.2022)
8. Вайлд Оскар. Портрет Доріана Грея. Київ: Школа, 2003. 148 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.
10. Винничук Юрій. Танго смерті. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2022. 432 с.
11. Гаджієв Рустам. Лінгвістика на карті світу. Непорозуміння, кримінал та інтриги в різних мовах. Київ: ТОВ «Віхола», 2022. 384 с.

12. Гербіш Надійка. Теплі історії до кави. Київ, Брайт Букс, 2022. 200 с.
13. Горбач Наталія. Паломництво як досвід міжкультурного діалогу в книзі Д.Матіаш «Дорога святого Якова». *Національний образ світу: філологічний та культурологічний аспекти. Людина в мовному просторі : історична спадщина, проблеми,перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (17- 18 травня 2018р.): збірник тез.* Мелітополь Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 43-46.
14. Данилюк А. Масова культура в контексті демократичних перетворень ХХ ст. : автореф. дис. канд. філол. наук : 09.00.08. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 17 с.
15. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. Харьков : Штрих, 2001. 384 с.
16. Дочинець Мирослав. Різнотрав'я. Гербарій саду життя. Мукачево: Карпатська вежа, 2022. 336 с.
17. Дочинець Мирослав. Курси крою і життя. Рецепти маленьких щасть. Мукачево: Карпатська вежа, 2018. 265 с.
18. Зубрицька М. Номoлегens: читання як соціoкультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
19. Іваничук Роман. Місто: повісті. Харків: ФОЛІО, 2019. 250 с.
20. Іваничук Роман. Танго. На межі з потойбіччям: остання книга. Харків: ФОЛІО, 2019. 85 с.
21. Іванов Олександр, Іванова Валентина. Крос-культурна комунікація в контексті мистецької діяльності. *Науковий вісник МНУ імені М.О.Сухомлинського. Педагогічні науки.*№ 1 (68), 2020. С. 90-95
22. Калинська Л. Синтез масового й елітарного (на матеріалі прози Юрія Андруховича).*Слово і час.* 1998. № 2. С. 12–16.
23. Качуровська Л.В. Особливості крос-культурної комунікації в повсякденному житті (на прикладі роману Андрія Куркова «Шенгенська

історія»). «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика: збірник наукових праць», випуск одинадцятий. Хмельницький, 2022. С. 85-93.

24. «Переклад як засіб міжкультурної комунікації (на прикладі роману Ольги Токарчук «Е.Е.»). «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика: збірник наукових праць», випуск дванадцятий. Хмельницький, 2022.

25. Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 206 с.

26. Ковалинська І. Проблеми міжкультурної комунікації. URL: <https://core.ac.uk/display/33687222>(дата звернення 12.07.2022)

27. Косюк Оксана. Теорія масової комунікації: навч. посіб. Луцьк ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 384 с.

28. Кулеба Дмитро. Україна від першої особи. *Українські основи*. Збірка есеїв. Харків: ФОЛІО, 2022. С. 17-20

29. Кулик Катя. Пригоди француза в Україні. Харків: ФОЛІО, 2019. 251 с.

30. Куликова Л., Тарасенко Т. Діалог культур у теорії міжкультурної комунікації та практиці викладання іноземних мов. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, 2017. № 1 (18). С. 42 – 46.

31. Культурно-детерміновані фактори у практиці перекладу: монографія / за наук. ред. А. К. Солодкої. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2017. 232с.

32. Курков А. Шенгенська історія. Литовський роман. Харків: ФОЛІО, 2016. 713 с.

33. Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Національний образ світу: філологічний та культурологічний аспекти. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково – практичної конференції (17-18 травня 2018р.)*:

збірник тез. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 99-105

34. Ломачинська І.М. Документально-інформаційні комунікації в системі соціальних комунікацій: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2020. 336 с.

35. Лотман Ю.М. Избранные статьи. Таллин. В 3-х тт. Т. I. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллин: Александра, 1992. 478 с.

36. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 538 с.

37. Макадзеба М. Етнічна толерантність в аспекті міжкультурної комунікації. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку*: тези I Міжнародної науково-практичної конференції. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 22-24

38. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 228 с.

39. Матіяш Д. Дорога святого Якова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 224 с.

40. Моклиця Марія. Основи літературознавства : посіб. для студ. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 192 с.

41. Молодиченко В., Молодиченко Н. Реалізація завдань міжкультурної комунікації у полікультурному середовищі. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку* : тези II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 28-31

42. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. № 8. С. 108 – 113.

43. Нікішина В.В. Переклад як процес розуміння та декодування іншомовного тексту у міжкультурній комунікації. *Культурно-детерміновані*

фактори у практиці перекладу: монографія. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2017. С. 45-64.

44. Осипов П.І. Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи. URL:[sbirnyk_pehota.pub \(chmnu.edu.ua\)](http://sbirnyk_pehota.pub(chmnu.edu.ua)) (Дата звернення 23.09.2022).

45. Пітерс Дж. Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації. Київ : КМ Академія, 2004. 302 с.

46. Пекар В. Різнобарвний менеджмент: Еволюція мислення, лідерства та керування. Харків: ФОЛЮ, 2016. 374 с.

47. Плужнік А.В. Формування здатності перекладачів до міжкультурної комунікації. Культурно-детерміновані фактори у практиці перекладу: монографія за наук. ред. А. К. Солодкої. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2017. С. 203-217.

48. Подлевська Н.В. Культура спілкування в мережі Інтернет. *Українська мова і література в школі*. Науково-методичний журнал. Київ: Інститут педагогіки АПН України, 2011. № 2. С. 13-17.

49. Подлевська Н.В. Перекладацька практика як складник формування мовно-професійної особистості майбутнього філолога. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика: збірник наукових праць*. Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2020. Випуск восьмий. С. 77-85.

50. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів Київ: Мінохоронздрав України. Нац. фармацевтич. ун-т, 2003. С. 27.

51. Різун В. Теорія масової комунікації. Київ: ВЦ Просвіта, 2008. 260 с.

52. Різун В. Природа й структура комунікативного процесу. *Наук. зап. Ін-ту журналістики*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. Т. 2. С. 17–37.

53. Ружеви́ч Я.І. Художній перекладний текст як засіб міжкультурної комунікації (на матеріалі пенталогії Ф. Купера. Культурно-

детерміновані фактори у практиці перекладу: монографія за наук. ред. А. К. Солодкої. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2017. С. 217-231.

54. Семенюк О. А. , Парашук В.Ю. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 240 с.

55. Сенченкова Т. Комунікація як чинник діалогу культур. *Держава і суспільство*. С. 379 – 384. URL: <http://www.scribd.com/doc> (дата звернення 10.10.2022)

56. Сидоренко Ю.І. Проблеми передачі перекладацьких лінгвокультурем. Культурно-детерміновані фактори у практиці перекладу: монографія за наук. ред. А. К. Солодкої. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2017. С. 88-105

57. Сняданко Наталка. Колекція пристрастей, або пригоди молодій українки. Харків, ФОЛІО, 2013. 287 с.

58. Солодка А. Дискурс як вербально опосередкована професійна діяльність перекладача у міжкультурній комунікації. Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку: тези І Міжнародної науково-практичної конференції. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 58-60.

59. Стоян Тетяна, Железко Алла Роль культурних контекстів у міжнародних комунікаційних процесах. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права: матеріали Всеукраїнської наук. онлайн-конф. з міжнародною участю, м. Київ, 29 жовтня 2020 р. Київський університет імені Бориса Грінченка*. Київ: [Електронне видання], 2020. С. 61-65

60. Токарчук Ольга. Е.Е. Київ, Темпора, 2022. 248 с.

61. Тому що вони суцї: Антологія сучасної польської поезії; Упоряд. С.Шевченко. 2-ге вид., доп. Львів: Каменяр, 2005

62. Тьопенко Ю.А. Бар'єри міжкультурної комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ*: збірник матеріалів Міжнародної науковопрактичної конференції. Київ: КНЕУ, 2016. С. 127 – 130

63. Ханас У. Я. Толерантність як чинник формування ціннісних систем у процесах крос-культурної комунікації. *Грані*, 2015. №3. С. 98 – 102.

64. Чугу Світлана. Вербалізація комунікативної стратегії переконування в художньому тексті: лінгвопрагматичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2017. Вип. 25. с.114-122.

65. Чередниченко О.А. Про мову і переклад. Київ: Либідь, 2007. 248 с.

66.Чумак Т. Перекладацька діяльність Станіслава Шевченка в українсько-польській міжкультурній комунікації. Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку: тези І Міжнародної науково-практичної конференції. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 53-56.

67. ШайгородськийЮ. Ж. Цінніснийконструктмужкультурноїкомунікації. URL: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/1.2002/41-48.pdf>

68. Шепель Ю.А. Щодо актуальних питань міжкультурної та міжмовної комунікації у сучасному мовознавстві. Лінгвістика. Лінгвокультурологія. Міжкультурна і міжмовна комунікація: проблеми, питання вирішення: колективна монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2018. Т. 1. С.6-12.

69. Щербина В. Проблеми міжкультурної комунікації в сучасному гуманітарному знанні. *Культурологічна думка*, 2014, № 7. С. 173-178.

70. Шкляр В. Нестерпна легкість жанру для наших письменників виявилась найтяжчою. URL:

https://zn.ua/ukr/ART/vasil_shklyar_nesterpna_legkist_zhanru_dlya_nashih_pismenikiv_viyavilasya_naytyazhchoyu.html (дата звернення 15.11.2022)

71. Bodziany Marek. Komunikacja międzykulturowa w wielonarodowych jednostkach wojskowych. Wrocław, 2012. 350 s.

72. Boski P. Tożsamość a odmienność kulturowa. Warszawa, IPAN, 1992

73. Damian A., Język jako bariera w komunikacji międzykulturowej wschód – zachód, A. Wilczura (red.), „*Studia Bliskowschodnie*”, 2008, nr 1, s. 17-28.

74. Daszkiewicz W., Podstawowe rozumienie kultury – ujęcie filozoficzne, „*Roczniki Kulturoznawcze*”, 2010, t. I, s. 43-64.

75. Dobek-Ostrowska B. Podstawy komunikowania społecznego. Wrocław, 1999. 213 s.

76. Edvard T. Hall. The silent language. Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, 1959. 242 s.

77. Glondys Danuta, Bednarczyk Małgorzata. Komunikacja międzykulturowa albo lepiej nie wychodź z domu. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2020. 168 s.

78. Kapciak A., Korporowicz L., Tyszka A. Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania. Warszawa 1996. 206s.

79. Kostołowska Katarzyna. Czterdzieści i co z tego. Poznań: Książnica, 2021. 294 s.

80. Kusio U. Dialog w komunikacji międzykulturowej. Ideały a rzeczywistość. Lublin, 2011. 186 s.

81. Lisica Jarosław. Aksjomatyczna interpretacja komunikacji międzykulturowej.

[URL:https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/8103/Aksjomatyczna%20i%20interpretacja%20komunikacji%20mi%20dzykulturowej.pdf?sequence](https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/8103/Aksjomatyczna%20i%20interpretacja%20komunikacji%20mi%20dzykulturowej.pdf?sequence)

(дата звернення 15.11.2022)

82. Lis – Markiewicz P. Żyrardów. Poznań, 2021. 211 s.

83. Mamzer H., Tożsamość w podróży: wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki, Poznań 2002. 176 s.
84. Mikułowski-Pomorski J. Komunikacja międzykulturowa. Kraków: Wprowadzenie, 2003. 210 s.
85. Meller Marcin. Czerwona ziemia. Warszawa, 2022. 315 s.
86. Miodek Jan. Polszczyzna. 200 filietonów o języku. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2022. 500 s.
87. Paleczny Tadeusz. Komunikacja międzykulturowa w globalizującym się świecie. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/214931717.pdf> (дата звернення 27.08.2022).
88. Tokarczuk Olga. Bieguni. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2019. 450 s.
89. Tokarczuk Olga. E.E. Wydawnictwo literackie, 2005. 225 s.
90. Tokarczuk Olga. Empuzjon. Wydawnictwo literackie, 2022. 393 s.
91. Twardowski Kazimierz. Myśl, mowa i czyn. Część I. Kraków: Copernicus Center Press, 2013. 323 s.
92. Szopski M. Komunikowanie międzykulturowe. Warszawa, WSiP, 2005. S. 70 – 82.
93. Wilczewski Michał, Anne-Marie Soderberg. Badania nad komunikacją międzykulturową: dotychczasowe paradygmaty i perspektywy badawcze. *Zeszyty pracoznawcze*. Kraków, 2017 t.60, № 3 (231) 6. s 540-566.
94. Zięba A., Język a kultura. Komunikacja werbalna w wybranych polskich, brytyjskich i amerykańskich programach telewizyjnych, http://www.staff.amu.edu.pl/~inveling/pdf/Anna_Zieba_inve16.pdf, [dostęp: 07.07.2022].
95. Żukowska I. „Czułe słówka“ – czym naprawdę są? *Slavica juvenum XIII : mezinárodní setkání mladých slavistů*. Ostrava, 28.03.2012. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě Filozofická fakulta, 2012. Vyd. 1. S. 370–374

96. «Книжковий арсенал». Оксана Забужко «Розкажи мені про мене».
Інтерв'ю з Ольгою Токарчук.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=wJX1edwZXS0>(дата звернення
20.09.2022).

97. Літературний форум. URL:
<http://www.ukrcenter.com/Форум//30991/Ірен-Роздобудько> (дата звернення
20.11.2022)